

بررسی تأثیر هوش معنوی بر تربیت انسان شادکام در نظام تعلیم و تربیت اسلامی

فرشته میرزایی^۱

ایراندخت فیاض^۲

چکیده

هدف: هدف از انجام این پژوهش، بررسی تأثیر هوش معنوی در منابع دینی، به عنوان یکی از توانمندی‌های اساسی انسان بر شادکامی بود تا نظام‌های تربیتی با پرورش آن بتوانند انسان شادکام تربیت کنند. **روش:** در این پژوهش از روش تحلیل اسنادی محتوای متون دینی از جمله قرآن کریم و روایات معصومین (ع) بهره گرفته شد. **یافته‌ها:** نتایج تحلیل اسنادی پژوهش، بیانگر تأثیر توانمندی‌های مختلف معنوی بر شادکامی بود که از جمله این توانمندی‌ها، درک معنای حقیقت هستی، ایمان، اعتماد، امید به فضل، توکل و رضایت به خداوند متعال، درک قضا و قدر الهی و خرسندن بودن به آن، درک حقیقت وجود معصومین (ع) و توسل و پیروی از آنان، درک حقیقت دنیا و آخرت و پدیده مرگ، درک معنای خود و دریافت معنای بلا و ... حائز اهمیت بود. هر چه معناهای جهان حقیقی بهتر درک شود، شادکامی انسان نیز بیشتر خواهد شد. **نتیجه‌گیری:** تربیت هوش معنوی انسان می‌تواند در تربیت انسان شادکام مؤثر واقع شود. لذا نظام‌های تربیتی، از جمله: خانواده، مدارس و دانشگاه‌ها برای تربیت انسان شادکام باید توانمندی و هوش معنوی را در متریان خود پرورش دهند تا انسان شادکام برای زندگی در دنیا و آخرت تربیت کنند.

واژگان کلیدی: عقل و خرد، شادکامی، نظام‌های تربیت اسلامی.

◇ دریافت مقاله: 99/08/03، تصویب نهایی: 99/10/28.

1. دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه علامه طباطبائی (نویسنده مسئول). نشانی: تهران؛ دهکده المپیک، میدان دهکده، دانشگاه علامه طباطبائی / شماره: 48390000 / Email: Mirzaee.gh@gmail.com.
2. دکتری تخصصی. دانشیار فلسفه و تاریخ آموزش و پرورش، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی.

الف) مقدمه

شادکامی امروزه مورد توجه پرورشکاران و متخصصان تعلیم و تربیت است؛ زیرا شادکامی بر سلامت نوجوانان و جوانان تأثیر بسیار دارد (باردو، 2017). خوشبختی و شادکامی، معانی و مصادیق مختلفی در نزد اندیشمندان دارد. خوشبختی در روان‌شناسی به عنوان یک حالت ذهنی مثبت با سطح بالای رضایت کلی از زندگی تعریف می‌شود (فایندلر و همکاران، 2016)؛ اگرچه در تعاریف دیگر، شادی خود نوعی معنای زندگی یا معنا دادن به زندگی تلقی شده است. (هیز و آرجیل، 2001)

شادی جویی به عنوان یکی از نیازها و اهداف بشر، مورد توافق بوده؛ ولی در طول تاریخ، درباره عوامل ایجاد آن اختلاف بوده است. در دوران مدرنیته، عوامل بیرونی مانند رفاه و آسایش، از عوامل مهم شادکامی مطرح شد؛ اما در اواخر قرن بیستم، این دیدگاه مورد تردید واقع شد و بیان شد رفاه نمی‌تواند تنها ضامن خوشبختی انسان باشد (ایسترلین، 1974). در دوران پست‌مدرن، اندیشمندان این حوزه در تلاش‌اند عامل خوشبختی را از برون به درون فرد منتقل کنند تا هر انسانی بتواند با تکیه بر نیروهای درون، شادکام زندگی کند؛ لذا نظریه تأثیر هوش بر شادکامی مطرح شد (کازوا، 2014) و انواع توانمندی‌های درونی از جمله هوش معنوی، به عنوان مؤلفه‌های مهم شادکامی شناخته شدند.

آمرام (2005) معتقد است هوش و توانمندی معنوی، شامل حس معنا و داشتن مأموریت و حس تقدس در زندگی و درک متعادل از ارزش ماده و معتقد به بهتر شدن دنیاست (ساعی، 1394: 124). برخی از اندیشمندان، توانمندی معنوی را یکی از ابعاد وجودی انسان می‌دانند که می‌تواند او را به خدا نزدیک کند (راس و همکاران، 2018). ویکتور فرانکل (1905) یکی از نیازهای انسان را تمایل به تعالی می‌داند و معتقد است انسان هنگامی که احساس می‌کند وجود و هستی‌اش به منبعی لایزال پیوند خورده است و خود را متکی به چارچوبهای گسترده و قابل اتکایی مانند مذهب و فلسفه زندگی خویش می‌بیند، معنا را درمی‌یابد و آن را احساس می‌کند. بر اساس این دیدگاه، انسانهایی که در زندگی معناگرا هستند، نسبت به انسانهایی که معناگرا نیستند، بیشتر احساس شادمانی می‌کنند (دهداری و همکاران، 1392). نتایج اکثر پژوهشهای معناگرا، بیانگر این حقیقت است که افراد دارای معنا، معمولاً از فشار به عنوان سکوی پرتاب برای مجهز کردن خود به مقصود استفاده می‌کنند. در مقابل، افرادی که با مقصود و کارایی به مقابله با فشارها بر نمی‌خیزند، به احتمال زیاد دچار آسیب روانی می‌شوند. آفریدن معنا کمک می‌کند تا از بیماری‌های آتی (مانند افسردگی) جلوگیری کنند (ریو، 1393: 470). نتایج پژوهش مالتبی و همکاران (1999)، یعقوبی (1389)، عقدا (1397)، حیدری و همکاران (1394) و آبی‌دی و همکاران (2019)، بیانگر تأثیر مثبت هوش معنوی با شادکامی انسان است و یافته‌های پژوهش پولنر (1989)، موکرجی و برن (2005)، میگلی (2009)، میوچی لون (2013) و فیدرماک و همکاران (2015)، بر وجود رابطه مثبت بین مذهب به عنوان نوعی معنا و احساس

575 ❖ فرشته میرزایی و ایراندوخت فیاض

شادکامی تأکید می‌کند. نتایج پژوهشهای دارستانی فراهانی (1393)، امینی جاوید (1392)، عصارنیا و همکاران (2019) و سلیمانی و همکاران (1394) نیز بیانگر افزایش معنادار تقویت هوش معنوی بر میزان شادکامی است.

آشکار شدن تأثیر تقویت هوش معنوی بر تربیت انسان شادکام، موجب توجه دوباره اندیشمندان به تربیت معنوی شده است و آنان برای یافتن نوع معنویت، به آرا و اندیشمندان یونان باستان، همچون ارسطو یا فیلسوفان مسیحی بازگشتند و با قرائت جدیدی، این نظریات را دوباره احیا کردند. معنویت در دوران باستان برای رسیدن به سعادت و شادکامی مورد توجه بوده است و اندیشمندانی همچون افلاطون و ارسطو در اندیشه‌ورزی در این حوزه مؤثر بودند. افلاطون اصل و بنیاد وجود را از جنس ایده می‌دانست و همه چیز را در عالم، محصول ایده‌ها تصور می‌کرد. افلاطون از دو جهان سخن گفت و آنها را رویاروی یکدیگر نهاد: جهان برین یا جهان معنا و جهان زیرین یا جهان جسمانی و دیده‌شدنی. او جهان معنا را اصل و بنیاد و جهان دیده‌شدنی را به مثل سایه آن برشمرد و برای آدمی نیز دو جنبه مادی و معنوی در نظر گرفت. جنبه معنوی او را آسمانی و ارجمند دانست و بخش مادی وی را زمینی و نارجمند (نقیب‌زاده، 1395). ارسطو مانند افلاطون به اصالت ایده‌ها اعتقاد داشت؛ اما آن را مجرد و جدای از واقعیت مادی نمی‌پنداشت. از نظر وی، آنها نه در عالم مُثُل، بلکه در همین عالم‌اند. (ابراهیم‌زاده، 1383)

معنویت در قرون وسطی، عامل اصلی خوشبختی و شادکامی انسان به شمار می‌آمد و بیشتر از نظریات فیلسوفانی چون اکوئیناس و کمینوس متأثر بود. اکوئیناس، فیلسوف مسیحی، علاوه بر واقعی بودن جهان مادی، به وجودهای معنوی یا روحانی معتقد بود. او، هم ماده و هم روح را مخلوق خداوند (مان) و خداوند را منشأ همه حقایق می‌دانست. او هستی و اعمال هر آفریده‌ای را نشانه وجود یک خالق یا علت فاعلی می‌دانست که هدف غایی وجود را معین می‌کند. او معتقد بود که تربیت، فرایندی است که به موجب آن از یک سو دیده عقل آدمی برای رموز و اسرار طبیعت و رابطه آنها با منشأ ماورای طبیعی‌شان گشوده می‌شود و از سوی دیگر، از لحاظ اخلاقی، آدمی به کمک اراده آزاد و کسب اخلاق نیکو برای عمل به منظور رسیدن به عالی‌ترین خیرها و فضیلتها آماده می‌شود و بدین ترتیب، انسان مسیحی در طول زندگی خود به خدا بازمی‌گردد (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، 1393). به نظر کمینوس، هدف آن است که انسان چنان پرورش یابد که زندگانی این جهانی را به خوبی بگذارند و برای زندگانی آن جهانی نیز آماده شود. این کار آنگاه ممکن است که آدمی خود و جهان را بشناسد، فرمانروای خود شود و به خدا رو کند. (نقیب‌زاده، 1394)

اثرگذاری معنویت و تربیت معنوی در شادکام زیستن انسان در دوران رنسانس رفته‌رفته مورد تردید و تضعیف واقع شد. عوامل مختلفی از جمله عملکرد ضعیف مسیحیت و معناگرایی افراطی کلیسا در قرون وسطی و ظهور و بروز برخی مکاتب فکری از جمله انسان‌گرایی، در این تضعیف نقش داشتند. در مکتب انسان‌گرایی، اعتقاد به وجود هرگونه مرجع متعالی و ماورای طبیعی رنگ باخت و تعالیم آسمانی انکار شد

576 ♦ بررسی تأثیر هوش معنوی بر تربیت انسان شادکام در نظام تعلیم و تربیت اسلامی

و انسان، بنیانگذار و ارزشگذار اصول و اخلاق شمرده شد. پس از گذشت اندک زمانی، چون آدمی نتوانست با تکیه بر عقل و دانش خود، پاسخ بسیاری از مسائل (به ویژه فلسفه حیات) را پیدا کند، وجود خود را پوچ و تهی یافت. چنین بود که فلسفه پوچ‌گرایی بنیان نهاده شد. دیدگاه‌های نیچه (1844)، مارکس (1818)، جریان‌های عصر روشنگری به رهبری دیدرو (1713)، تجربه‌گرایی فرانسوی بیکن (1561)، دیدگاه‌های شکاکانه و تجربه‌گرایانه هیوم (1711)، نقّادی‌های کانت، مکتب علمی فلسفی آگوست کنت (1789) و پوزیتیویسم، نظریه تکامل، تردید در برهان نظم، تردید در منزلت استثنایی انسان و نظریه‌های امیل دورکهایم (1598) و فروید، تحولات مهمی در تضعیف معنویت و تربیت معنوی بود. (مشکات، 1388)

در دوران پست‌مدرنیته، نظریه معنویت به عنوان مؤلفه مؤثر در خوشبختی، دوباره قوت گرفت و از دهه 1970 به این سو، جریان‌های احیای معنویتها و بازگشت دین، به علت ناتوانی جریان‌های پیشین در پاسخگویی صحیح به مفهوم و معنای زندگی (همان) احیا شدند. اما در این دوران، معنویت مطرح با مذهب هم‌معنا نیست (وست، 1383: 24-25). آنچه در جامعه رو به افزایش است، پدیده معنویت عصر جدید یا معنویت خودآموز است که طی آن، مردم علائق معنوی خود را خارج از چارچوب‌های مذهبی رایج پیگیری می‌کنند. (همان)

معنویت در ادبیات همه ادیان الهی و برخی فرقه‌های غیر الهی مانند بودا و اوشو، از مؤلفه‌های مهم شادکامی به شمار می‌آید. اما در ادیان الهی، معنویت مرتبط با دین مطرح است و تربیت معنوی و دینی با یکدیگر مترادف شمرده شده‌اند. شهید مطهری معتقد است معنویت مورد قبول مکاتبی همچون اومانیسم، بدون آن عمقی که ادیان الهی پیشنهاد می‌کنند، ایجاد نمی‌شود و امکان ندارد که انسان یک موجود معنوی شود، بی‌آنکه بتواند خود و جهان را تفسیر معنوی کند (مطهری، 1361). از دیدگاه اسلام، معنویت ضرورت زندگی فردی و اجتماعی است و به همین اعتبار نیز معناداری حیات تحقق پیدا می‌کند. اما هر چیزی نمی‌تواند معنای حقیقی حیات باشد؛ بلکه معنا و هدف زندگی باید حقیقتی ورای خود زندگی دنیوی باشد و ارزشمندی و پایداری آن باید به مراتب فراتر از مادیت، جسمانیت و دنیوی بودن باشد. اینجاست که عوالم و حقایق معنوی و فراحسی همچون خداوند سبحان و برزخ و قیامت رخ می‌نمایند و ضرورت وجودی آنها احساس می‌شود. آنچه ارزشی پایین‌تر از خود حیات دارد یا مساوی آن است، نمی‌تواند معنای زندگی و نشانگر معنویت باشد و نیز آنچه نابودشدنی و زوال‌پذیر است (پسندیده، 1383). آنچه تاکنون بیشتر مد نظر محققان اسلامی بوده، تأثیر تربیت معنوی بر خوشبختی در آخرت و جهان ابدی است و کمتر به جنبه تأثیر تربیت معنوی بر شادکامی انسان در همین جهان توجه شده است. آنچه برای یک نظام تربیت اسلامی مهم به نظر می‌رسد، استخراج معنا‌های واقعی از منابع اصیل اسلامی و برنامه‌ریزی برای رساندن متریان به این معناهاست تا با درک و درونی ساختن آنها بتوانند شادکامی واقعی را در دنیا و آخرت تجربه کنند. لذا در این پژوهش تلاش شده است که معنا‌های واقعی منجر به شادکامی، از منابع دینی استخراج و مفاهیم آنها برای محتواسازی در برنامه‌دستی نظام تعلیم و تربیت به کار گرفته شود.

ب) روش پژوهش

هدف این پژوهش، شناخت تأثیر هوش معنوی انسان بر شادکامی او بر اساس منابع اسلامی است تا با تقویت آن بتوان انسان شادکام تربیت کرد؛ لذا روش تحلیل اسنادی محتوای متون دینی به عنوان روش پژوهشی استفاده شده است. در این روش، تحلیل محتوای متون دینی بر مبنای واحد جملات و به صورت کمی و با تأکید بر واژگان کلیدی و مضامین تحلیل شده است. برای محقق شدن هدف پژوهش، قرآن کریم و کتب روایی معصومین (ع) به عنوان جامعه پژوهشی استفاده شده است که با توجه به محدود بودن تعداد این کتب و احادیث منقول، از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است. کاربرد گن و فیشهای تحلیل محتوا نیز به عنوان ابزار جمع‌آوری اطلاعات انتخاب شده است. متناسب با نوع پژوهش، جداول تحلیل محتوا، طراحی و اطلاعات به صورت طبقه‌بندی و کدگذاری در جداول مربوط قرار گرفته است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، مقولاتی بر اساس اهداف و سؤالات پژوهش تعیین شد و توانمندی‌های معنوی به عنوان مقولات اصلی و عناصر تشکیل‌دهنده این مقولات به عنوان زیرمقوله تعیین شدند. سپس به مقولات و زیرمقولات کدی تعلق گرفت و فراوانی آنها احصا شد که شرح مقولات، زیرمقولات، کدگذاری و همچنین نمونه پژوهشی در جدول 1 ارائه شده است. برای تعیین اعتبار تحلیل محتوا، از روش درصد توافق چند کدگذار بر اساس فرمول درصد توافق (PA=AIN) استفاده شده است.

جدول 1: جامعه و نمونه پژوهش، مقوله و زیرمقولات توانمندی‌های معنوی مؤثر بر شادکامی

مقوله: هستی معنوی	کد	زیرمقوله: توانمندی‌های معنوی موجب شادکامی	کد	فراوانی نمونه
هستی مطلق وجود، خداوند متعال	خ	توانمندی درک معنا و حقیقت خداوند متعال	م / خ	4 سند
		توانمندی باور و ایمان به خداوند متعال	ب / خ	6 سند
		توانمندی اطمینان به خداوند متعال	ط / خ	3 سند
		توانمندی امید به فضل خداوند متعال	ف / خ	3 سند
		توانمندی تفویض امور به خداوند متعال	ت / خ	3 سند
		توانمندی توکل به خداوند متعال	ک / خ	5 سند
		توانمندی خوش گمانی به خداوند متعال	خ / خ	1 سند
		توانمندی یقین به خداوند متعال	ی / خ	5 سند
		توانمندی یاد و ذکر خدا	ذ / خ	3 سند
		توانمندی اطاعت و بندگی خدا	ن / خ	2 سند
وجودهای معنوی معصومین(ع)	ع	توانمندی درک معنای حقیقت وجود معصومین(ع)	م / ع	4 سند
		توانمندی زیارت و توسل به معصومین(ع)	ز / ع	4 سند
		توانمندی محبت و پیروی از معصومین(ع)	ح / ع	3 سند
قضا و قدر الهی	ق	توانمندی درک معنا و حقیقت قضا و قدر الهی	م / ق	2 سند
		توانمندی باور به قضا خداوند متعال	ب / ق	1 سند
		توانمندی تکیه و اعتماد به قضا الهی	ت / ق	2 سند
		توانمندی خشنودی به قضا و قدر خداوند متعال	خ / ق	7 سند
		توانمندی صبر به قضا خداوند متعال	ص / ق	1 سند
		توانمندی تسلیم در برابر قضا و قدر خداوند متعال	س / ق	1 سند
		توانمندی درک معنا و حقیقت پاداش آخرت	م / پ	1 سند
جهان پایدار آخرت	ب	توانمندی اشتیاق و دل بستن به آخرت	ش / پ	2 سند
		توانمندی یاد آخرت	ی / پ	1 سند
		توانمندی ترجیح آخرت بر دنیا	ج / پ	1 سند
		توانمندی کوشش و همت نمودن برای کسب آخرت	ک / پ	6 سند
جهان مادی و دنیوی	د	توانمندی درک معنا و حقیقت دنیا	م / د	4 سند
		توانمندی بی رغبتی (زهد) به دنیا	ز / د	12 سند
پدیده معنوی مرگ	م	توانمندی درک معنا و حقیقت مرگ	م / م	1 سند
		توانمندی قرار دادن مرگ در پیش چشم	ق / م	1 سند
پدیده معنوی بلا	ب	توانمندی درک معنا و حقیقت بلا	م / ب	1 سند
		توانمندی درک پاداش اخروی بلا	پ / ب	1 سند
		توانمندی عدم بی تابی در بلا	ت / ب	4 سند
		توانمندی چاره اندیشی در بلا	چ / ب	2 سند
		توانمندی استقامت در بلا	ا / ب	1 سند
		توانمندی شکبایی و صبر در بلا	ص / ب	10 سند
		توانمندی درک معنا و حقیقت خود انسان	م / ا	2 سند
پدیده معنوی وجود انسان	ا	توانمندی مراقبه و تربیت نفس	ت / ا	10 سند
		جمع نمونه پژوهشی		130 سند

ج) یافته‌های پژوهش

1. توانمندی‌های معنوی مرتبط با هستی مطلق موجب شادکامی انسان می‌شود

از دیدگاه اسلام، خداوند حقیقتی متعالی است که ایمان به او، اطمینان، یقین، امید و تقویض امور به او، توکل، ذکر و تسلیم در برابر او، می‌تواند انسان را در دنیا و آخرت شاد و خرسند کند. نمونه احادیث تأییدکننده این نتیجه در جدول 2 بیان شده است.

جدول 2: نتایج تحلیل محتوای حقیقت متعالیه خدا به عنوان عامل شادکامی انسان

ردیف	توانمندی هوش معنوی	کد	نمونه متون اسلامی
1	درک معنا و حقیقت خداوند	1/ م خ	امام صادق(ع): اگر مردم می‌دانستند که معرفت خدا چه ارزشی دارد هیچ‌گاه چشم به نعمتهایی نمی‌داشتند که خداوند به دشمنان از شکرگویی زندگانی دنیا و نعمت آن داده است، و دنیایشان در نظرشان فروتر می‌شد از آنچه زیر گام خود پایمال کنند، و هر آینه به شناختن خدا چنان کامجو گردند به مانند کسی که در گلستانهای بهشت با دوستان خدا به سر برد. (کافی، ج 8: 247)
		2/ م خ	امام صادق(ع): به راستی که معرفت خدا از هر هراسی آرامش و در هر گونه تنهایی، همدم و در هر تاریکی چراغ فروزان و از هر ناتوانی نیروبخش و برای هر دردی درمان است. (کافی، ج 8: 247)
		3/ م خ	امام سجاده(ع): خداوند! ... چگونه اندوهگین شوم در حالی که تو بزرگواری؟! ... و چگونه غمگین گردم حال آنکه تو را شناختم؟! (بحار، ج 91: 139)
		4/ م خ	پیامبر اکرم(ص): خدا فرمود: نشانه معرفت به من در دل‌های بندگانه، نیکویی موقعیت منزلت من است. اینکه از من گله نشود و (روزی رساندن) دیر به شمار نیاید و بنهان، شمرده نشوم. (حکمت‌نامه پیامبر، ج 2: 264)
2	باور و ایمان به خداوند	1/ ب خ	قرآن کریم: سست نشوید! و غمگین نگردید! شما برترید اگر ایمان داشته باشید. (آل عمران: 139)
		2/ ب خ	قرآن کریم: البته هر کس از گرویدگان به اسلام و بهودان و ستاره پرستان و نصاری که به خدا و روز قیامت ایمان آورد و نیکوکار شود هرگز آنان را ترسی و اندوهی نخواهد بود. (آمانده: 69)
		3/ ب خ	قرآن کریم: ما فرستادگان خود را جز بشارتگر و بیم‌دهنده نمی‌فرستیم. پس کسانی که ایمان بیاورند و به اصلاح پردازند، هرگز بر آنها بی‌یمنی نیست و هیچ‌گاه دل‌فشرده نمی‌شوند. (انعام: 48)
		4/ ب خ	قرآن کریم: آنان که گفتند: پروردگار ما، الله است و سپس استقامت ورزیدند، پس هرگز ترسی گریبانگیرشان نیست و هیچ‌اندوهناک نمی‌شوند. (احقاف: 13)
		5/ ب خ	امام علی(ع): از طریق ایمان است که می‌توان به قله خوشبختی و اوج شادمانی صعود کرد. (غرر: 89)

- 1- امام صادق(ع): يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِي فَضْلِ مَعْرِفَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مَا مَا مَاتُوا أَطْبَهُمْ إِلَى مَا مَتَّعَ اللَّهُ بِهِ الْأَعْدَاءَ مِنْ زَعْرَةِ لِحَاةِ الدُّنْيَا وَ تَعْيِمِهَا وَ كَسَتْ دِيَارَهُمْ أَقْلَ عَيْنِهِمْ مِمَّا يَتَلَوْنَ بِأَرْجُلِهِمْ وَ لَعَنُوا بِمَعْرِفَةِ اللَّهِ جَلَّ وَ عَزَّ وَ تَلَذُّوا بِهَا تَلَذُّ مَنْ لَمْ يَزَلْ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّةِ مَعَ أَوْلِيَاءِ اللَّهِ
- 2- امام صادق(ع): إِنَّ مَعْرِفَةَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ آتْسَ مِنْ كُلِّ وَ سَخْنَةٍ وَ صَاحِبٍ مِنْ كُلِّ وَ سَخْنَةٍ وَ نُورٌ مِنْ كُلِّ ظُلْمَةٍ وَ قُوَّةٌ مِنْ كُلِّ ضَعْفٍ وَ شِفَاءٌ مِنْ كُلِّ سَقَمٍ
- 3- امام سجاده(ع): فِي اللُّغْمَاءِ الْمَتَسَوِّبِ إِلَيْهِ - إِلَهِي! - كَيْفَ أَحْزَنُ وَ أَنْتَ الْكَرِيمُ... وَ كَيْفَ أَحْزَنُ وَ قَدْ عَرَفْتُكَ؟
- 4- پیامبر اکرم(ص): قَالَ اللَّهُ عَلَامَةُ مَعْرِفِي فِي قُلُوبِ عِبَادِي حُسْنُ مَوْجِعِ قَلْبِي إِذَا أُنْتَكِي، وَ لَا أُسْتَخْفَى، وَ لَا أُسْتَخْفَى.
- 5- قرآن کریم: وَ لَا تَهَيُّوا وَ لَا تَخْرُتُوا وَ أَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ
- 6- قرآن کریم: إِنْ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّالِحِينَ وَالنَّصَارَى مِنْ أَمْنٍ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلُوا صَالِحًا فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ
- 7- قرآن کریم: وَ مَا يُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ فَمَنْ آمَنَ وَ اصْلَحَ فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ
- 8- قرآن کریم: إِنْ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ

580 ♦ بررسی تأثیر هوش معنوی بر تربیت انسان شادکام در نظام تعلیم و تربیت اسلامی

	خ		
امام صادق(ع): هیچ مؤمنی نیست مگر آنکه خداوند، از ایمان او انبسی برایش قرار می‌دهد تا بدو دل آرام گردد، چندان که اگر بر قلّه کوهی باشد، احساس تنهایی، او را به سوی کسی که با او ناسازگار است، گریزان نکند. (محاسن، ج 1: 159)	16 ب / خ		
امام علی(ع): هر کس به خدا اعتماد کند، خداوند شادمانی را به وی می‌نماید و هر کس بر او توکل کند، کارهای او را کفایت می‌کند. (کشف الغمّه، ج 2: 346)	1/ ط / خ	اطمینان به خداوند	3
امام علی(ع): هر کس اطمینان داشته باشد که آنچه خداوند برایش تقدیر کرده است به او می‌رسد، دلش آرام می‌گیرد. (غرر، 104)	2/ ط / خ		
قرآن کریم: ای جان آرام یافته به سوی پروردگار خویش بازگرد در حالی که تو از او خشود و او از تو خشود است. پس در میان بندگان من در آی. و در بهشت من داخل شو. (فجر: 27-30).	3/ ط / خ		
قرآن کریم: بگو که باید منحصر به فضل و رحمت خدا شادمان شونید (و به نزول قرآن مسرور باشند) که آن بهتر و مفیدتر از ثروتی است که می‌اندوزند. (زینب: 9)	1/ ف / خ	امید به فضل خداوند	4
امام علی(ع): خداوند در باره من و یارانش چنین فرو فرستاده است: از میان مؤمنان، مردانی هستند که بر سر عهدی که با خدا بستند، صادقانه ایستادند. پس برخی از آنان، [عهد خود را] تا پایان ادا کردند [و به شهادت رسیدند] و گروهی دیگر در انتظار [شهادت] اند و [عهد خود را] هرگز تغییر ندادند. به خدا سوگند من در انتظارم و [عهد خود را] هرگز تغییر نداده‌ام! سپس ما را به فضل و کرم خود، وعده پاداش داده و فرموده است: بگو: به فضل خدا و رحمت اوست. پس باید بدان شادمان باشند که آن، از هر چه گردآوری می‌کنند، بهتر است. اکنون زمان آن فرا رسیده تا برای آنچه بر من رخ داده، به نعمت پروردگارم شادمان باشم. (دعائم الإسلام، ج: 354)	2/ ف / خ		
امام علی(ع) در بیان ویژگی‌های پرهیزگاران: شب را با پروا و روز را با شادمانی به سر می‌آورد؛ پروا از غفلتی که از آن بر حذر داشته شده و شاد از فضل و رحمتی که به او رسیده است. (نهج البلاغه، ص: 305).	3/ ف / خ		
امام صادق(ع): کسی که کارهای خود را به خدا بسپارد همواره از آسایش و خیر و برکت در زندگی برخوردار است و واگذارنده حقیقی کارها به خدا، کسی است که تمام همتش تنها به سوی خدا باشد. (بحار الأنوار، ج 148: 68)	1/ ت / خ	تفویض امور به خداوند	5
امام باقر(ع) در سفارش به جابر بن یزید جعفی: با تفویض درست، به آسایش نفس دست پیدا کن. (تحف العقول: 285)	2/ ت / خ		
منسوب به امام صادق(ع): کسی که کار خود را به خدا و گذارد، در آسایش جاودان و زندگی همیشه خوش است. و واگذارنده حقیقی کسی است که از هر خواهش و خواسته‌ای جز خدا دست شوید. (بحار، ج 148: 68)	3/ ت / خ		

- 1- امام علی (ع): بالإيمان يرتقى إلى ذروة السعادة ونهاية الخيرة.
- 2- امام صادق(ع): ما من مؤمن إلا وقد جعل الله له من إيمانه لئلا يسكن إليه حتى لو كان على قلة جبل (لم) يستوحش إلى من خلفه
- 3- امام علی (ع): من وثق بالله أراه السور، ومن توكل عليه كلف الامور.
- 4- امام علی (ع): من وثق بالله ما قدر الله له من نفعه لسراح قلبه.
- 5- قرآن کریم: يَا أَيُّهَا النَّاسُ الْمُطِئَةُ * إرجعي إلى ربك راضية مرضية * ادخلي في عبادي * وادخلي جنتي.
- 6- قرآن کریم: قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ
- 7- امام علی (ع): أنزل الله في وفي أصحابي: من المؤمنين رجال صدقوا ما عاهدوا الله عليه فممنهم من قضى نحبه و منهم من ينتظر و ما بدلوا تبديلاً، أما والله - المنتظر ما باتت تبديلاً ثم وعلنا بفضل الجراء فقال: قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ و قد أن لي فيما نزل لي أن أفرح بعمه ربي.
- 8- امام علی (ع): في صفات المؤمنين: نيت خيراً و يصبح فرحاً خيراً لئلا حزن من الغلّة و فرحاً بما أصاب من الفضل و الرحمة.
- 9- امام صادق(ع): الْمُفَوَّضُ أَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ فِي رَاحَةِ الْأَيْدِ وَالْعَيْشِ الدائم الرَّغْدِ وَالْمَفَوَّضُ حَقًّا هُوَ الْعَالِي عَنْ كُلِّ هِمَّةٍ دُونَ اللَّهِ تَعَالَى.
- 10- امام باقر(ع) در سفارش به جابر بن یزید جعفی: تخلص إلى راحة النفس بصيئة التفويض.
- 11- بحر الأنوار: فيما نسبة إلى الإمام الصادق(ع): الْمُفَوَّضُ أَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ فِي رَاحَةِ الْأَيْدِ وَالْعَيْشِ الدائم الرَّغْدِ، وَالْمَفَوَّضُ حَقًّا هُوَ الْعَالِي عَنْ كُلِّ هِمَّةٍ دُونَ اللَّهِ، وَالْمَفَوَّضُ لَا يَصِيحُ إِلَّا سَالِمًا مِنْ جَمِيعِ الْأَقَاتِ وَ لَا يَمْسِي إِلَّا مُعَافًى بَدِينِهِ

581 ❖ فرشته میرزایی و ایراندوخت فیاض

6	توکل به خداوند	1/ ک/ا خ	امام صادق(ع): بی نیازی و عزت در تکاپو هستند، وقتی موضع توکل را یافتند همان جا آرام می گیرند و می مانند. (کافی، ج 2: 65)
		2/ ک/ا خ	امام علی(ع): هر که به خدا توکل کند، دشواری ها برای او آسان شود و اسباب برایش فراهم شود. (غرر: 197)
		3/ ک/ا خ	امام علی(ع): کسی که توکل کند، اندوهگین نشود. (غرر: 197)
		4/ ک/ا خ	امام علی(ع): برای هیچ توکل کننده ای رنجی نیست. (غرر: 197)
7	یقین به خداوند	1/ ا/ی خ	امام علی(ع) در سفارش خود به حضرت حسن(ع): غم و اندوههایی را که به تو می رسد، با نیروی شکیبایی و یقین نیکو از خود دور کن. (نهج البلاغه: 404)
		2/ ا/ی خ	امام صادق(ع): خوشی و آسایش در خشنودی و یقین است و غم و اندوه در شک و ناخشنودی. (بحار، ج 68: 159)
		3/ ا/ی خ	امام علی(ع): بهترین دور کننده اندوه، یقین است. (خصائص الائمة: 117)
		4/ ا/ی خ	امام علی(ع): شوق، خصصت اهل یقین است. (غرر: 82)
8	یاد و ذکر خداوند	1/ ذ/خ	امام علی(ع): یاد خدا مایه شادمانی هر پرهیزگار و کامیابی هر اهل یقینی است. (غرر: 189)
		2/ ذ/خ	امام علی(ع): بینداری شبانگهی دیدگان با یاد خدا، فرصتی برای سعادت مندان و تفریحی برای دوستان خداست. (غرر: 319)
		3/ ذ/خ	امام صادق(ع): خداوند به داوود(ع) وحی فرستاد: ای داوود! به من دل شاد باش و با یاد من لذت بجوی و به مناجات با من بهره مند شو. من به زودی روی زمین را از فاسقان پاک خواهم نمود و لعنت بر ظالمان حق است. (بحار، ج 14: 34)
9	اطاعت و بندگی خدا	1/ ن/خ	امام علی(ع): هیچ کس جز با بر پا داشتن حدود الهی خوشبخت نشود و احدی جز با فرو گذاشتن آنها بدبخت نشود. (غرر: 167)
		2/ ن/خ	امام علی(ع): هیچ کس جز با طاعت خداوند سبحان خوشبخت نشود و هیچ کس جز با معصیت خدا بدبخت نشود. (غرر: 543)

- 1- امام صادق(ع): إِنَّ الْعَنَى وَالْعَزْ يُجْرِلَانِ فَإِنَّا طَفَرْنَا بِمَوْضِعِ التَّوَكُّلِ أَوْطَيْنَا.
- 2- امام علی(ع): مَنْ تَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ ذَلَّتْ لَهُ الصُّعَابُ، وَتَسَهَّلَتْ عَلَيْهِ الْأَسْبَابُ.
- 3- امام علی(ع): مَنْ تَوَكَّلَ لَمْ يَهْتَم.
- 4- امام علی(ع): لَيْسَ لِمَنْ تَوَكَّلَ عَنَاءٌ.
- 5- امام علی(ع) در سفارش خود به حضرت حسن(ع): اِطْرَحْ عَنكَ وَاِرِدَاتِ الْهَمُومِ بَعْرَانِ الصَّبْرِ وَ حَسَنِ الْيَقِينِ.
- 6- امام صادق(ع): الرَّوْحُ وَالرَّاحَةُ فِي الرِّضَا وَالْيَقِينِ وَالْهَمُّ وَالْحُزْنُ فِي الشُّكِّ وَالسُّخْطِ.
- 7- امام علی(ع): يَعْمُ طَلَرِدُ الْهَمِّ الْيَقِينُ.
- 8- امام علی(ع): الشُّوقُ شِيْمَةُ الْمُؤَقِنِ.
- 9- امام علی(ع): ذَكَرُ اللَّهِ مَسْرَةٌ كُلُّ مَنْ، وَ لَذَّةُ كُلِّ مُوقِنٍ.
- 10- امام علی(ع): سَهْرُ الْعِيُونِ بِذِكْرِ اللَّهِ فُرْصَةُ السُّعْدَاءِ وَ نُرْجَةُ الْأَوْلِيَاءِ.
- 11- امام صادق(ع): أَوْحَى اللَّهُ إِلَى دَاوُدَ(ع): يَا دَاوُدُ يَا فَافِرِحْ، وَ بِذِكْرِي قَلِّدْ، وَ بِمُنَاجَاتِي قَتِّعْ، فَعَنْ قَلِيلٍ أُحْيِي الدُّرَّامِينَ لِمَنْ يَشَاءُ، وَ أَجْعَلُ لِعَتِي عَلَى الظَّالِمِينَ.
- 12- امام علی(ع): لَا يَسْعَا أَحَدٌ إِلَّا بِأَقَامَةِ حُدُودِ اللَّهِ، وَ لَا يَشْقَى أَحَدٌ إِلَّا بِإِسْغَاتِهَا.
- 13- امام علی(ع): لَا يَسْعَا أَمْرٌ إِلَّا بِطَاعَةِ اللَّهِ، وَ لَا يَشْقَى أَمْرٌ إِلَّا بِمَعْصِيَةِ اللَّهِ.

582 ♦ بررسی تأثیر هوش معنوی بر تربیت انسان شادکام در نظام تعلیم و تربیت اسلامی

2. توانمندی‌های معنوی مرتبط با معصومین (ع) موجب شادکامی انسان می‌شود

از دیدگاه اسلام، وجود معصومین (ع) حقیقتی متعالی است؛ لذا درک و شناخت آنان و زیارت و توسل و پیروی از آنان، می‌تواند انسان را در دنیا و آخرت شاد و خرسند کند. نمونه احادیث تأییدکننده این نتیجه در جدول 3 بیان شده است.

جدول 3: نتایج تحلیل محتوای حقیقت معصومین (ع) به عنوان عامل شادکامی انسان

ردیف	توانمندی هوش معنوی	کد	نمونه متون اسلامی
1	درک معنای حقیقت وجود معصومین	1/م/ع	امام علی (ع): خوش بخت ترین مردم کسی است که فضل و مقام ما را بشناسد و به وسیله ما به خدا نزدیک شود و در دوستی ما یکدل و مخلص باشد و به آنچه ما بدان فرا خواندیم عمل کند و از آنچه ما نهی کردیم دست بردارد. چنین کسی از ماست و در سرای ماندگاری با ماست. (فهر: 115)
		2/ز/ع	امام صادق (ع) در زیارت امام حسین (ع): به وسیله شما خداوند، غم را می‌گشاید. (کافی، ج 4: 577)
		3/ز/ع	امام جواد (ع) در زیارت پدرش: سلام بر شادمانی دل‌ها و گشایش انسان غمزه. (بهاره، ج 99: 55)
		4/ز/ع	امام هادی (ع) در زیارت جامعه: به واسطه شما، خداوند، ما را از خواری رهایید و اندوه‌های جانکاه ما را برطرف ساخت. (من لایحضره الفقیه، ج 2: 616)
2	زیارت و توسل به معصومین	1/ز/ع	امام صادق (ع) درباره زیارت امام حسین (ع): هر کس که او را زیارت کند، خداوند در پی (برآوردن) نیازهای اوست و غصه‌های کار دنیای او کفایت می‌شود. (وسائل الشیعه، ج 14: 481)
		2/ز/ع	امام حسین (ع): بر خداوند است که هیچ گرفتاری به زیارت من نیاید مگر آن که او را شادمان بازگردانم و به خانواده اش برسانم. (ثواب الأعمال: 98)
		3/ز/ع	پیامبر اکرم (ص): به زودی، پاره‌ای از من در خراسان به خاک سپرده می‌شود. هیچ رنج‌پذیده‌ای زیارتش نکند جز آن که خداوند، اندوهش را برطرف سازد و نه گنجه‌کاری مگر آن که خداوند، گناهانش را می‌بخشاید. (امالی صدوق: 119)
		4/ز/ع	امام صادق (ع): بر تو باد شهر کوفه عراق که از هر سو تا مسافت دوازده میل، با برکت است. در گوشه‌ای از آن، قبری است که هیچ رنج کشیده و غم‌زده‌ای بدان جا نیامد مگر آن که خداوند، او را (در کارهایش) گشایش داده است. (وسائل الشیعه، ج 14: 443)
3	محبت و پیروی از معصومین	1/ح/ع	پیامبر اکرم (ص): همانا سعادت‌مند (به معنای) کامل و حقیقی کسی است که امام علی (ع) را در دوران زندگی و پس از مرگش دوست داشته باشد. (امالی صدوق: 182)
		2/ح/ع	پیامبر اکرم (ص) خطاب به امام علی (ع): خوشبخت حقیقی کسی است که تو را دوست بدارد و اطاعت کند. (امالی صدوق: 383)
		3/ح/ع	پیامبر اکرم (ص): به وسیله حسین خوشبخت می‌شوی و بدون او بدبخت. (برهان فی تفسیر القرآن: ج 3: 232)

1. امام علی (ع): أَسْعَدُ النَّاسَ مَنْ عَرَفَ فَضْلَهُ وَ تَقَرَّبَ إِلَى اللَّهِ بِنَا وَ أَخْلَصَ حُبًّا، وَ عَمِلَ بِمَا إِلَيْهِ تَأْتِي، وَ تَنَهَى عَمَّا عَنَّا نَهْنًا، فَلَاكُمَا وَ هُوَ فِي دَارِ الْمَقَامَةِ مَعًا.
2. امام صادق (ع) در زیارت امام حسین (ع): بِكُمْ يَكْشِفُ اللَّهُ الْكُرْبَ
3. امام جواد (ع) در زیارت پدر بزرگوارش: السَّلَامُ عَلَي فَرْحَةِ الْقُلُوبِ، وَ فَرْحِ الْمَكْرُوبِ
4. امام هادی (ع) در زیارت جامعه: بِكُمْ أَخْرَجْنَا اللَّهَ مِنَ اللَّكَّةِ، وَ فَرَّجْنَا عَنَّا غَمْرَاتِ الْكُرُوبِ
5. امام صادق (ع) درباره زیارت امام حسین (ع): مَنْ زَارَهُ كَانَ اللَّهُ لَهُ مِنْ وَرَائِهِ حَوَائِجِهِ، وَ كَفَى مَا أَعْتَمَهُ مِنْ أَمْرِ دُنْيَا
6. امام حسین (ع): وَ حَقِيقٌ عَلَى اللَّهِ أَنْ لَا يَأْتِي مَكْرُوبٌ إِلَّا أُرْكَبُهُ وَ أَقْبِلُهُ إِلَى أَهْلِيهِ مَسْرُورًا
7. پیامبر اکرم (ص): سَتَأْتِيكُمْ بَضْعَةٌ مِنِّي بِخَرَّاسَانَ، مَا زَالَهَا مَكْرُوبٌ إِلَّا نَفَسَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ كَرِيهًا، وَ لَا مُغْنِبٌ إِلَّا غَفَرَ اللَّهُ لَهُ ثُنُوبَهُ
8. امام صادق (ع): عَلَيْكَ بِالْعِرَاقِ الْكَرْفَةَ فَإِنَّ الْبُرْكََةَ مِنْهَا عَلَى ثِنْتِي عَشْرًا مِائًا هَكَذَا وَ هَكَذَا، وَ إِلَي جَانِبَيْهَا قَبْرٌ مَا أَنَا مَكْرُوبٌ قَطُّ وَ لَا مَلْهُوفٌ إِلَّا فَرَّجَ اللَّهُ عَنَهُ
9. پیامبر اکرم (ص): إِنَّ السُّعِيدَ كُلَّ السُّعِيدِ، حَتَّى السُّعِيدِ مِنْ أَحَبِّ عَلِيٍّ فِي حَيَاتِهِ وَ بَعْدَ مَوْتِهِ.
10. پیامبر اکرم (ص) خطاب به امام علی (ع): إِنَّ السُّعِيدَ حَتَّى السُّعِيدِ مِنْ أَحَبِّكَ وَ أَطَاعَكَ

583 ❖ فرشته میرزایی و ابراندوخت فیاض

از دیدگاه اسلام، قضا و قدر یک حقیقت متعالی است که درک معنا و حقیقت آن، ایمان به آن، اطمینان، یقین و خرسندی به آن، می‌تواند انسان را در دنیا و آخرت شاد و خرسند کند. نمونه احادیث تأییدکننده این نتیجه در جدول 4 بیان شده است.

جدول 4: نتایج تحلیل محتوای حقیقت متعالیه خدا به عنوان عامل شادگامی انسان

ردیف	توانمندی هوش معنوی	کد	نمونه متون اسلامی
1	درک معنا و حقیقت قضا و قدر الهی	1/م/1 ق	پیامبر اکرم (ص): هر چیزی حقیقتی دارد؛ هیچ بنده ای به حقیقت ایمان نمی رسد تا اینکه بداند آنچه به او رسیده، بنا نبوده است که نرسد و آنچه به او نرسیده، بنا نبوده است که برسد ² (حکمت نامه پیامبر (ص)، ج 3 ص 142).
		1/م/2 ق	پیامبر اکرم (ص): بدان که بیثباتی کردن، نه مرده را برمی گرداند و نه تقدیر را دفع می کند. پس به نیکی، عزادار باش و وعده الهی را قطعی بدان و نسبت به آنچه بر تو و بر همه مردم حتمی است و به تقدیر الهی نازل شده، تأسف نخور. (بخاری، ج 164: 74)
2	باور به قضا خداوند	1/ب/1 ق	پیامبر اکرم (ص): ایمان به تقدیر، گرفتاری و اندوه را می برد. (نهج الفصاحه: 369)
3	اعتماد به قضا الهی	1/ت/1 ق	امام علی (ع): اعتماد کردن به قضا ی الهی، آسایش بخش تر است. (غرر: 103)
		1/ت/2 ق	امام علی (ع): نیکوترین بر طرف کننده اندوه، تکیه بر تقدیر [الهی] است. (غرر: 104)
4	خشنودی به قضا و قدر خداوند	1/خ/1 ق	امام علی (ع): گواراترین زندگی برای کسی است که به آنچه خدا تقسیم کرده راضی باشد. (غرر: 393)
		1/خ/2 ق	امام علی (ع): هر کس به قضای خداوند خشنود باشد زندگیش نیکو می شود. (غرر: 104)
		1/خ/3 ق	امام علی (ع): هر کس که از قسمت خود خشنود باشد، در آرامش است. (غرر: 398)
5	صبر بر قضا خداوند	1/ص/1 ق	امام علی (ع): مرگ، تردیدناپذیر است و روزی، تقسیم شده. پس کند رسیدن روزی، شما را غمگین نسازد که نه حرص و ورزیدن، آن را پیش می اندازد و نه عفت پیشگی، آن را به تأخیر می افکند. مؤمن، سزاوار شکیبایی است. ¹⁰ (غرر: 161)
6	تسلیم در برابر قضا و قدر خداوند	1/س/1 ق	کافی: گروهی خدمت امام باقر (ع) رسیدند و دیدند کودک بیماری دارد که برایش غمگین است و بی‌قراری می کند. گفتند: به خدا، اگر اتفاقی برایش رخ دهد، می‌تسیم رفتاری از امام بی‌بینم که دوست نداریم. زمانی نگذشت که فریاد شیون او را شنیدند. ناگهان دیدند که امام با چهره‌ای باز و در غیر آن حالتی که داشت، بیرون آمد. به امام گفتند: فدایت گردیم! می‌تسیدیم از تو رفتاری بی‌بینم که ما را

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

سال هجری 1400

سال هجری 1400

سال هجری 1400

سال هجری 1400

سال هجری 1400

سال هجری 1400

سال هجری 1400

سال هجری 1400

سال هجری 1400

- 1- پیامبر اکرم (ص): ... بِالْحَسَنِ تَسْعَلُونَ وَ بِرِ شَقْوَى أَلَا .
- 2- پیامبر اکرم (ص): لِكُلِّ شَيْءٍ حَقِيقَةٌ مَا بَلَغَ عِلْمًا حَقِيقَةَ الْإِيمَانِ حَتَّى يَعْلَمَ أَنَّ مَا أَصَابَهُ لَمْ يَكُنْ لِيُخْطِئَهُ وَمَا أَخْطَأَهُ لَمْ يَكُنْ لِيُصِيبَهُ .
- 3- پیامبر اکرم (ص): وَ اعْلَمُوا أَنَّ الْجَزَعَ لَا يَرُدُّ مَيِّتًا وَ لَا يَمْتَعِ قَدْرًا فَأَحْسِنِ الْعَزَاءَ وَ تَجَزَّ الْمَوْعُودَ فَلَا يَذْهَبَنَّ أَسْفَاكَ عَلَى مَا لَزِمَ لَكَ وَ لِجَمِيعِ الْخَلْقِ نَازِلٌ بَقْدَرِهِ .
- 4- پیامبر اکرم (ص): الْإِيمَانُ بِالْقَدْرِ يُذْهِبُ الْهَمَّ وَ الْحَزْنَ .
- 5- امام علی (ع): الْأَكْمَالُ عَلَى الْقَضَاءِ أَرْوَاحٌ .
- 6- امام علی (ع): نِعْمَ الظَّرْفُ لِلْهَمِّ الْأَكْمَالُ عَلَى الْقَدْرِ .
- 7- امام علی (ع): إِنَّ أَعْمَى النَّاسِ عَيْشًا، مَنْ كَانَ بِمَا قَسَمَ اللَّهُ لَهُ رَاضِيًا .
- 8- امام علی (ع): مَنْ رَضِيَ بِالْقَضَاءِ طَلَبَ عَيْشَهُ .
- 9- امام علی (ع): مَنْ رَضِيَ بِقِسْمِهِ اسْتَرَحَّ .
- 10- امام علی (ع): الْأَجَلُ مَحْتَمٌ وَ الرَّزْقُ مَقْسُومٌ فَلَا يَعْشُرُ أَحَدَكُمْ إِطَاؤُهُ فَإِنَّ الْحَرَصَ لَا يَنْفَعُهُ وَ الْغُلْفَاءُ لَا يُؤَخِّرُهُ وَ الْمُؤْمِنُ بِالْتَّخَلُّفِ خَلِيقٌ .

584 ♦ بررسی تأثیر هوش معنوی بر تربیت انسان شادکام در نظام تعلیم و تربیت اسلامی

4. توانمندی‌های معنوی مرتبط با آخرت موجب شادکامی انسان می‌شود.

از دیدگاه اسلام، آخرت به عنوان جهان پایدار، یک حقیقت متعالی است که درک معنا و حقیقت آن، اشتیاق به آن و یاد و مصروف کردن همت خویش برای آبادانی‌اش، می‌تواند انسان را در دنیا و آخرت خرسند کند. نمونه احادیث تأییدکننده این نتیجه در جدول 5 بیان شده است.

جدول 5: نتایج تحلیل محتوای حقیقت آخرت به عنوان عامل شادکامی انسان

ردیف	توانمندی هوش معنوی	کد	نمونه متون اسلامی
1	درک معنا و پاداش آخرت	1/م/پ	پیامبر اکرم (ص): اگر از آنچه برایتان اندوخته شده، علم و شناخت داشتید، برای آنچه از شما بازداشته شده، اندوهگین نمی‌شدید. (نهج الفصاحه: 646)
2	اشتیاق و دل بستن به آخرت	1/ش/پ	امام علی (ع): اشتیاق به آخرت، در نزد خداوند، خوشی و آسودگی را به دنبال می‌آورد و اشتیاق به دنیا، گرفتاری و اندوه به بار می‌نشانند. (ارشاد القلوب، ج 1: 19)
		2/ش/پ	امام علی (ع): در خوشبختی مرد همین بس که از آنچه رفتنی است دل برگردد و به آنچه ماندنی است دل بندد. (غرر: 167)
3	یاد آخرت	1/ی/پ	امام علی (ع): یاد آخرت دارو و درمان است، یاد دنیا بدترین درد و بیماری. (غرر: 146)
4	توجیه آخرت بر دنیا	1/ج/پ	پیامبر اکرم (ص): خوشبخت کسی است که سرای باقی را که نعمتش پایدار است بر سرای فانی که عذابش بی پایان است برگزیند و از آنچه در اختیار دارد برای سربازی که به آنجا می‌رود پیش فرستد قبل از آنکه آنها را برای کسی بگذارد که او با انفاق آن خوشبخت می‌شود ولی خودش با گردآوری آن (دارایی‌ها) بدبخت شده است. (اعلام الذین: 345)
5	کوشش برای کسب آخرت	1/ک/پ	امام علی (ع): کوشش و همت خود را برای آخرت صرف کن، تا سامان یابی. (غرر: 144)
		2/ک/پ	امام علی (ع): کوشش را برای معاد به کار گیر، تا قرارگاهت را سامان دهی. (غرر: 144)
		3/ک/پ	امام علی (ع): هر که تمام هم خود را آخرتش قرار دهد به آرزوی می‌رسد. (غرر: 144)
		4/ک/پ	پیامبر اکرم (ص): هر کس که آخرت هم و غم او باشد، خداوند امور او را به سامان می‌آورد و بی نیازی را در بین دو چشم او قرار می‌دهد و دنیا علی رغم میل خود نزد او می‌رود. (المجربات النبویه: 127)
		5/ک/پ	امام علی (ع): هر که آخرت خویش را آباد سازد به آرزوهای خود می‌رسد. (غرر: 145)
		6/ک/پ	امام علی (ع): خوشبختی انسان، در دینداری و کار برای آخرت است. (غرر: 145)

- 1- پیامبر اکرم (ص): لَوْ تَعْلَمُونَ مَا دُخِرَ لَكُمْ مَا حَزِنْتُمْ عَلَى مَا زُيِيَ عَنْكُمْ
- 2- امام علی (ع): الرَّغْبَةُ بِالْآخِرَةِ عَيْتُ اللَّهِ تَوَرُّثُ الرُّوحِ وَالرَّاحَةُ وَالرَّغْبَةُ فِي الدُّنْيَا تَوَرُّثُ الْهَمِّ وَالْخُرْبُ
- 3- امام علی (ع): كَفَى بِالْمَرْءِ سَعَادَةً أَنْ يَعْرِفَ عَمَّا بَيْنَ يَدَيْهِ بِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ
- 4- امام علی (ع): ذِكْرُ الْآخِرَةِ دَوَاءٌ وَ شِفَاءٌ ذِكْرُ الدُّنْيَا دَوَاءٌ الْأَدْوَاءِ
- 5- پیامبر اکرم (ص): لَسْتَعْبَاءٌ مَنِ اخْتَارَ بَالِيَةً يَدُومُ نَعِيمُهَا عَلَى فَاتِيَةٍ لَا يَنْقُذُ عَذَابَهَا وَقَدْ لَمَّا يُعْلَمُ عَلَيْهِ مِمَّا هُوَ فِي يَدَيْهِ قَبْلَ أَنْ يُخْلَعَهُ لِيَنْ يَسْعَدَ بِالْغَايَةِ وَقَدْ شَقِيَ هُوَ بِجَمْعِهِ
- 6- امام علی (ع): اجْعَلْ هَمَّكَ لِمَعَادِكَ تَصْلِحْ
- 7- امام علی (ع): اسْتَقْرِضْ جِهَادَكَ لِمَعَادِكَ تَصْلِحْ مَوْتَاكَ
- 8- امام علی (ع): مَنْ جَعَلَ كُلَّ هَمِّهِ لْآخِرَةِ طَفَّرَ بِالْمَأْمُولِ
- 9- پیامبر اکرم (ص): مَنْ كَانَتْ لْآخِرَةُ هَمَّهُ جَمَعَ اللَّهُ شَمْلَهُ، وَ جَعَلَ غِنَاهُ بَيْنَ عَيْنَيْهِ، وَ أَتَتْهُ الدُّنْيَا وَ هِيَ رَاغِمَةٌ
- 10- امام علی (ع): مَنْ عَمَّرَ آخِرَتَهُ بَلَغَ آمَالَهُ
- 11- امام علی (ع): سَعَادَةُ الرَّجُلِ فِي إِحْرَازِ دِينِهِ وَ الْعَمَلِ لِآخِرَتِهِ

5. توانمندی‌های معنوی مرتبط با دنیا موجب شادکامی انسان می‌شود

از دیدگاه اسلام، دنیا یک حقیقت وجودی است که درک معنا و حقیقت آن، بی‌رغبتی به آن و زهد نسبت به آن، می‌تواند انسان را در دنیا و آخرت شاد و خرسند کند. نمونه احادیث تأییدکننده این نتیجه در جدول 6 بیان شده است.

جدول 6: نتایج تحلیل محتوای حقیقت دنیا به عنوان عامل شادکامی انسان

ردیف	توانمندی هوش معنوی	کد	نمونه متون اسلامی
1	درک معنا و حقیقت دنیا	1/م/1 ب	امام علی (ع): آن که دنیا را بشناسد، بر مصیبت‌های آن اندوهگین نمی‌شود. (غرر: 131)
		2/م/1 ب	امام علی (ع): آن کس که دنیا را بشناسد، برای گرفتاری غمناک نمی‌شود. (شرح نهج البلاغه، ج 20: 271)
		3/م/1 ب	پیامبر اکرم (ص): ای مردم! دنیا سرای غم است نه سرای شادی؛ سرای دشواری است، نه سرای آسودگی. پس هر که آن را شناخت، با امیدی شاد نشد، و با سختی و حسرتی، اندوهگین نگشت ³ (اعلام‌الدین، ص 343).
		4/م/1 ب	پیامبر اکرم (ص): اگر آنچه من از دنیا می‌دانم، شما می‌دانستید، جانتان از (هم و غمهای) آن می‌آسود. (نهج الفصاحه: 646)
2	بی‌رغبتی به دنیا	1/ز/1 د	امام علی (ع): زهد، نیمه با فضیلت تر آسایش است. (غرر: 276)
		2/ز/1 د	امام علی (ع): زهد در دنیا، بزرگ‌ترین آسایش است. (غرر: 276)
		3/ز/1 د	امام علی (ع): اگر شما زهد بورزید، از بدبختی دنیا رهایی یابید و به سرای جاویدان دست پیدا کنید. (غرر: 276)
		4/ز/1 د	امام علی (ع): خوشبخت‌ترین مردم کسی است که بیش از همه پارسایی داشته باشد. (غرر: 276)
		5/ز/1 د	امام علی (ع): میوه زهد، آسایش است. (غرر: 276)
		6/ز/1 د	امام علی (ع): ثمره شیفتگی به دنیا، رنج بسیار است. (غرر: 139)
		7/ز/1 د	امام علی (ع): کسی به شادمانی بشارت دست می‌یابد که از زیورهای دنیایی، روگردان باشد. (غرر: 147)
		8/ز/1 د	امام علی (ع): کسی که لذت دنیا را شیرین بشمرد، اندوه به سراغش می‌آید. (غرر: 131)
		9/ز/1 د	امام علی (ع): آن که به دنیا زهد ورزید، دل و تنش آسود، و آن که در پی آن برآمد، دل و تنش خسته شد. (ارشاد القلوب، ج 1: 125)

1- امام علی (ع): مَنْ عَرَفَ الدُّنْيَا لَمْ يَحْزَنْ عَلَى مَا أَصَابَهُ

2- امام علی (ع): مَنْ عَرَفَ الدُّنْيَا لَمْ يَحْزَنْ لِلْبَلْوَى

3- پیامبر اکرم (ص): أَيُّهَا النَّاسُ! هَذِهِ دَارُ تَرْجٍ لَا دَارَ فَرَجٍ، وَلَا تَرْجٍ إِلَّا دَارُ اسْتِوَاءٍ، فَمَنْ عَرَفَهَا لَمْ يَفْرَحْ لِرَجَائِهَا وَ لَمْ يَحْزَنْ لِشَقَائِهَا.

4- پیامبر اکرم (ص): لَوْ تَعَلَّمُونَ مِنَ الدُّنْيَا مَا أَعْلَمْتُمْ لِاسْتِزْجَاتِ أَنْفُسِكُمْ مِنْهَا.

5- امام علی (ع): لِرُؤْيَا أَفْضَلِ الرَّاحَتَيْنِ.

6- امام علی (ع): لِرُؤْيَا فِي الدُّنْيَا الرَّاحَةَ الْعَظِيمَى.

7- امام علی (ع): إِنَّكُمْ إِنْ زَهَدْتُمْ خَلَصْتُمْ مِنْ شَقَاوِ الدُّنْيَا وَ فُرْتُمْ بِالرِّقَابِ.

8- امام علی (ع): أَعْظَمُ لِنَاسٍ سَعَادَةً أَكْثَرُهُمْ زَهَادَةً.

9- امام علی (ع): ثَمَرَةُ الرُّهْدِ الرَّاحَةُ.

10- امام علی (ع): ثَمَرَةُ الرُّؤْيَةِ بِالدُّنْيَا عَظِيمَةُ الْمِحْنَةِ.

11- امام علی (ع): ظَفِيرُ بَرَقَةِ الْبَشَرِيَّةِ مِنْ أَعْرَاضِ عَنِ زِنَارِيفِ الدُّنْيَا.

12- امام علی (ع): لِلْمَسْجَلِيِّ أَلَذَّةُ الدُّنْيَا حُصْنَةٌ.

586 ♦ بررسی تأثیر هوش معنوی بر تربیت انسان شادکام در نظام تعلیم و تربیت اسلامی

6. توانمندی‌های معنوی مرتبط با مرگ موجب شادکامی انسان می‌شود

از دیدگاه اسلام، مرگ یک حقیقت متعالی است که درک معنا و حقیقت وجودی‌اش برای مؤمنان، شادی‌بخش و خرسندکننده است. نمونه احادیث تأییدکننده این نتیجه در جدول 7 بیان شده است.

جدول 7: نتایج تحلیل محتوای حقیقت مرگ به عنوان عامل شادکامی انسان

ردیف	توانمندی هوش معنوی	کد	نمونه متون اسلامی
1	درک معنا و حقیقت مرگ	م/م/1	امام عسگری(ع): علی بن محمد(امام‌هادی علیه السلام) نزد یکی از اصحاب خود- که بیمار بود- رفت. او می‌گریست و از مردن بی‌تابی می‌کرد. به او فرمود: ای بنده خدا! تو از مرگ می‌ترسی؛ چون آن رانمی‌شناسی. اگر بدن تو چندان کیف و چرکین شود که از شدت چرک و کثافت، آزرده شوی و بدنت پر از زخم گردد و بیماری گال بگیری و بدانی که اگر در حمامی، خودت را شستو دهی، همه آن‌ها از این می‌روند، آیا دوست نداری به آن حمام بروی و چرک و کثافت‌ها را از خود بشویی؟ یا دوست داری حمام نروی و به همان حال باقی بمانی؟! گفت: آری، ای فرزند پیامبر خدا! [دوست دارم حمام بروم]. فرمود: این مرگ، همان حمام است و آخرین گناهان و بدی‌های وجود تو را پاک و تمیز می‌کند. پس، هرگاه وارد آن شدی و از آن گذشتی، از هر گونه غم و اندوه و زنجی‌رهای می‌بایی و به همه گونه خوشی و شادمانی می‌رسی. در این هنگام، آن مرد آرام گرفت و تن به مرگ سپرد و جلش جا آمد و چشم خود را بست و جان داد [معانی الأخبار: 290]
2	قرار دادن مرگ در پیش چشم	م/ق/1	پیامبر اکرم(ص): هرگاه کسی استحقاق دوستی خداوند و خوشبختی را یابد، مرگ در برابر چشمان او آید و آرزو، پشت سرش رود و هرگاه مستحق دوستی شیطان و بدبختی شود، آرزو، پیش چشمش آید و مرگ، پشت سرش قرار گیرد. [کافی، ج 3: 288]
3	درک نشاط بخش بودن مرگ برای مومنان	م/ن/1	پیامبر اکرم(ص): مرگ برای مؤمن، مانند یک دسته گل خوشبوی است. [حکمت‌نامه پیامبر، ج 4: 258].
		م/ن/2	امام علی(ع): بهترین ارمغان برای مؤمن مرگ است. [غرر: 165]
		م/ن/3	امام علی(ع): هیچ آرام‌بخشی چون مرگ نیست. [غرر: 165]
		م/ن/4	امام علی(ع): مرگ، مایه آسودگی نیکبختان است. [غرر: 165]
		م/ن/5	امام علی(ع): وه که چه سودمند است مرگ برای آن که ایمان و تقوا را شعار دلش کرده است. [غرر: 271]

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

- 1- امام علی(ع): مَنْ زَهَلَا فِي الدُّنْيَا سَرَّحَ قَلْبُهُ وَ بَدَّهْ، وَ مَنْ رَغِبَ فِيهَا تَوَبَّ قَلْبُهُ وَ بَدَّهْ
- 2- امام عسگری(ع): دَخَلَ عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ عَلِيَّ مَرِيضًا مِنْ أَصْحَابِهِ وَ هُوَ نَيَّيْ وَ يَجْرَعُ مِنَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُ يَا عَلِيُّ إِنَّكَ لَا تَعْرِفُهُ لَأُرِيكَ إِذَا أَسْتَحْتِ وَ تَقَدَّرَتْ وَ تَأْتَيْتَ مِنْ كَرَةِ الْقَدَرِ وَ الرَّسَخِ عَلَيْكَ وَ أَصْلَبَكَ فُرُوحٌ وَ جُرْبَةٌ وَ عَلِمْتَ أَنَّ الْعَمَلَ فِي حَتْمِ تَوْبِلٍ ذَلِكَ كُلُّهُ أَمَا تُرِيدُ أَنْ تَدْخُلَهُ قَعْبِيلٌ ذَلِكَ عَنكَ أَوْ مَا تَكْرَهُ أَنْ لَا تَدْخُلَهُ فَيَتِي ذَلِكَ عَلَيْكَ؟ قَالَ بَلَى يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ قَالَ: فَلَمَّا كَانَتِ الْمَوْتُ هُوَ ذَلِكَ الْحَتْمُ وَ هُوَ آخِرُ مَا يَتِي عَلَيْكَ مِنْ تَمَجِصِ ذُنُوبِكَ وَ تَصَيِّكِ مِنْ سَيِّئِكَ فَإِنَّا أَنْتَ وَ زَدْتَ عَلَيْهِ وَ جَلِيزَةٌ فَقَدْ تَجَوَّزْتَ مِنْ كُلِّ غَمٍّ وَ هَمٍّ وَ أُنْجِ وَ وَصَلْتَ إِلَى كُلِّ سُرُورٍ وَ فَرَحٍ فَسَكَّنَ لِرَجُلٍ وَ اسْتَسَلَّمَ وَ تَبَيَّطَ وَ عَمَّضَ عَيْنَ نَفْسِهِ وَ قَضَى لِنَفْسِهِ
- 3- پیامبر اکرم(ص): إِذَا اسْتَحْتَّ وَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ السَّعَادَةُ جَاءَ الْأَجَلَ بَيْنَ الْعَيْنَيْنِ وَ ذَهَبَ الْأَمَلُ وَ زَوَّاهُ الظُّهْرُ، وَ إِذَا اسْتَحْتَّ وَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ السَّعَادَةُ جَاءَ الْأَمَلُ بَيْنَ الْعَيْنَيْنِ وَ ذَهَبَ الْأَجَلَ وَ زَوَّاهُ الظُّهْرُ.
- 4- پیامبر اکرم(ص): الْمَوْتُ زِيحَاتُ الْمُؤْمِنِ
- 5- امام علی(ع): أَفْضَلُ نُحْفَةٍ الْمُؤْمِنِ الْمَوْتُ
- 6- امام علی(ع): لَا تُرِيحُ كَالْمَوْتِ
- 7- امام علی(ع): فِي الْمَوْتِ رَاحَةُ السُّعَاءِ
- 8- امام علی(ع): مَا أَنْفَعَ الْمَوْتَ لِمَنْ أَسْعَرَ الْإِيمَانَ وَ تَقَوَّى قَلْبَهُ

7. توانمندی‌های معنوی مرتبط با بلا موجب شادکامی انسان می‌شود.

از دیدگاه اسلام، بلا و سختی یک حقیقت متعالی است که درک معنا و پاداش به سبب گرفتار شدن در سختی و اتخاذ واکنش مناسب به آن می‌تواند انسان را در دنیا و آخرت شاد و خرسند کند. نمونه احادیث تأییدکننده این نتیجه در جدول 8 بیان شده است.

جدول 8: نتایج تحلیل محتوای حقیقت بلا به عنوان عامل شادکامی انسان

ردیف	توانمندی هوش معنوی	کد	نمونه متون اسلامی
1	درک معنا و حقیقت بلا	1/م/ب	پیامبر اکرم (ص): آن که بلا را می‌شناسد، بر آن شکیبایی می‌ورزد و آن که نمی‌شناسد، آن را ناخوش می‌درد. (حکمت‌نامه پیامبر، ج 6: 514)
2	درک پاداش اخروی بلا	1/پ/ب	پیامبر اکرم (ص): در شگفتم از بی‌تاب شدن مؤمن به خاطر بیماری. اگر او می‌دانست بیماری چه پاداشی برای او دارد، دوست داشت که همواره بیمار باشد، تا هنگامی که پروودگارش را دیدار کند. (بخاری، ج 206: 78)
3	عدم بی‌تابی در بلا	1/ت/ب	امام علی (ع): از بی‌تابی بهره‌یز که رشته امید را پاره می‌کند و کار را سست می‌گرداند و اندوه را در پی می‌آورد. (مستدرک الوسائل، ج 2: 421)
		2/ت/ب	پیامبر اکرم (ص): کسی که بی‌تابی و تندگی بر او چیره شود، آسودگی از او رخت بریندد. (خصال، ج 1: 230)
		3/ت/ب	امام علی (ع): بی‌تابی کردن، رنج آورتر از شکیبایی (در برابر بلا) است. (غز: 62)
		4/ت/ب	امام علی (ع): بی‌تابی کردن در گرفتاری، کمال رنج و محنت است. (جامع الاخیار: 113)
4	چاره اندیشی در بلا	1/ج/ب	امام علی (ع): هر گاه حادثه ناخوشایندی به تو رسید، بندهش؛ اگر چاره‌ای داری، ناتوان نباش و اگر چاره‌ای در آن وجود ندارد، بی‌تابی نکن. (شرح نهج البلاغه، ج 20: 310)
		2/ج/ب	امام علی (ع): از بی‌تابی بهره‌یز که رشته امید را پاره می‌کند و کار را سست می‌گرداند و اندوه را در پی می‌آورد. بدان که نجات در دو چیز است: مشکلی را که چاره دارد باید چاره‌اندیشی کرد و مشکلی را که چاره ندارد باید شکیبایی ورزید. (مستدرک الوسائل، ج 2: 421)
5	توانمندی استقامت در بلا	1/ب	امام صادق (ع): شادی در سه چیز است: وفاداری، رعایت حقوق و پایداری در برابر دشواری‌ها. (تحف العقول: 323)
6	شکیبایی و صبر در بلا	1/ص/ب	پیامبر اکرم (ص): شکیبایی در دشواری‌ها، از جمله چیزهایی است که خداوند با آن، گرفتاری را برطرف می‌سازد و از اندوه، رهایی می‌بخشد و شما با آن در آخرت، نجات درمی‌یابید. (بخاری، ج 333: 19)
		2/ص/ب	امام علی (ع): شکیبایی، بهترین دفع‌کننده بلا و گرفتاری است. (غز: 284)

جامع علوم انسانی

- 1- پیامبر اکرم (ص): مَنْ يَعْرِفِ الْبَلَاءَ يَصْبِرْ عَلَيْهِ، وَ مَنْ لَا يَعْرِفُهُ يُكْرَهُ.
- 2- امام علی (ع): إِيَّاكَ وَالْجَزَعُ؛ فَإِنَّهُ يَقْطَعُ الْأَمَلَ، وَ يُضْعِفُ الْعَمَلَ، وَ يُوْرِثُ الْهَمَّ.
- 3- پیامبر اکرم (ص): مَنْ اسْتَوَلَى عَلَيْهِ الضُّجْرُ رَحَلَتْ عَنْهُ الرَّاحَةُ.
- 4- امام علی (ع): الْجَزَعُ آتَعِبَ مِنَ الصَّبْرِ.
- 5- امام علی (ع): الْجَزَعُ عَذَابُ الْبَلَاءِ تَمَامَ الْحِجَّةِ.
- 6- امام علی (ع): إِذَا تَوَلَّى بَكَ مَكْرُوهٌ فَتَقَطَّرْ، فَإِنْ كَانَ لَكَ حِيلَةٌ فَلَا تَعْجِزْ وَ إِنْ لَمْ يَكُنْ فِيهِ حِيلَةٌ فَلَا تَجْرَعْ.
- 7- امام علی (ع): إِيَّاكَ وَالْجَزَعُ؛ فَإِنَّهُ يَقْطَعُ الْأَمَلَ، وَ يُضْعِفُ الْعَمَلَ، وَ يُوْرِثُ الْهَمَّ وَ اعْلَمْ أَنَّ الْمَخْرَجَ فِي أَمْرَيْنِ: مَا كَانَتْ فِيهِ حِيلَةٌ فَلَا حِجَّتَ، وَ مَا لَمْ تَكُنْ فِيهِ حِيلَةٌ فَلَا صَبْرَ.
- 8- امام صادق (ع): السُّرُورُ فِي ثَلَاثٍ خِيَالٍ: فِي الْوَقَائِبِ، وَ رِعَايَةِ الْحَقُوقِ، وَ الْفُهُوسِ فِي التَّوَالِبِ.
- 9- پیامبر اکرم (ص): إِنَّ الصَّبْرَ فِي مَوَاطِنِ الْبَأْسِ مِمَّا يُفْرِجُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِهِ الْهَمَّ وَ يُبْجِي بِهِ مِنَ الْعَمِّ وَ تَدْرِكُونَ بِهِ النَّجَاةَ فِي الْآخِرَةِ.
- 10- امام علی (ع): الصَّبْرُ أَدْفَعُ لِلْبَلَاءِ.

588 ♦ بررسی تأثیر هوش معنوی بر تربیت انسان شادکام در نظام تعلیم و تربیت اسلامی

3/ص/ب	امام صادق(ع): بسا لحظه‌ای شکیبایی که شادی درازی را در پی آورد و بسا لذتی آتی که اندوهی طولانی بر جای گذارد. (امالی مفید: 42)
4/ص/ب	پیامبر اکرم(ص): شکیبایی پوششی است در برابر غصه‌ها و یآوری است در مقابل دشواری‌ها. (کنز الفوائد، ج 1: 139)
5/ص/ب	پیامبر اکرم(ص): از محبوب‌ترین راه‌ها نزد خداوند، دو جرعه است: جرعه خشمی که شخص با بردباری، آن را پس می‌زند و جرعه اندوهی که با شکیبایی، دوش می‌کند. (مشکاة الأنوار فی غرر الأخبار، النص: 217)
6/ص/ب	حضرت عیسی(ع): به درستی، بی‌تاب‌ترین شما در برابر گرفتاری، دنیا دوست‌ترین شماست و شکیباترین شما بر گرفتاری، بی‌رغبت‌ترین شما به دنیا است. (تحف العقول: 509)
7/ص/ب	امام علی(ع) در سفارش به محمد بن حنفیه: غصه‌های وارد شده بر خود را با نیروی شکیبایی از خویش دور گردان و خود را به صبوری عادت ده زیرا بهترین خلق و خوبی، صبر است. (پس) باید خود را بر تحمل هراسها و گرفتاری‌های دنیا - که بر تو وارد می‌شود - وادار کنی. (آمن لایحضره الفقیه، ج 4: 386)
8/ص/ب	امام علی(ع): اندوه‌هایی را که به تو می‌رسد، با نیروی شکیبایی و یقین نیکو از خود دور کن. (نهج البلاغه: 404)
9/ص/ب	امام علی(ع): بر ناملایمات و درد، شکیب و رز تا هماره خرسند باشی. (نهج البلاغه: 507)
10/ص/ب	امام صادق(ع): دنیا ساعتی بیش نیست. نسبت به آنچه از آن گذشته، شادی و غمی را حس نمی‌کنی و نسبت به آنچه از آن که نیامده نیز آگاهی نداری. پس در این ساعتی که اکنون سپری می‌کنی، شکیبایی بورز، چندان که گویی نکوحالی. (کافی، ج 2: 459)

8. توانمندی‌های معنوی مرتبط با انسان، موجب شادکامی انسان می‌شود

از دیدگاه اسلام، انسان حقیقتی متعالی است که درک معنا و حقیقت آن و داشتن توانمندی برای تهذیب و رشد آن، می‌تواند انسان را در دنیا و آخرت شاد و خرسند کند. نمونه احادیث تأییدکننده این نتیجه در جدول 9 بیان شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی

- 1- امام صادق(ع): کم من صبر ساعة قد أوزت فَرَحًا طويلاً و کم من لذة ساعة قد أوزت حزنًا طويلاً.
- 2- پیامبر اکرم(ص): الصبرُ سبْرٌ مِنَ الْكُرْبِ و عَوْنٌ عَلَى الْخَطُوبِ
- 3- پیامبر اکرم(ص): من أحبَّ السَّيْلَ إِلَى اللَّهِ جَرَعَهُ جِرْعَةً غَطِطَ بِرُكْحَا بِحِلْمٍ و جِرْعَةً حُرْنٌ بِرُكْحَا بِصَبْرٍ.
- 4- حضرت عیسی(ع): إِنْ أُجْرِعْتُمْ عَلَى الْبَلَاءِ لَأَسْأَلَنَّكُمْ حَتَّىٰ لِلدُّنْيَا وَإِنْ أُصْبِرْتُمْ عَلَى الْبَلَاءِ لَأَرْهَدَنَّكُمْ فِي الدُّنْيَا.
- 5- امام علی(ع) در سفارش به محمد بن حنفیه: عَنكَ وِرْدَاتُ الْهُمُومِ بِعَزْمِ الصَّبْرِ، عَوْنُ نَفْسِكَ الصَّبْرُ، فِيمَ لِحَقِّ الصَّبْرِ وَاحْتِجَالِهَا عَلَى مَا صَلَبَكَ مِنْ أَعْمَالِ الدُّنْيَا وَهُمُومِهَا
- 6- امام علی(ع): اطرح عنك وِرْدَاتِ الْهُمُومِ بِعَزْمِ الصَّبْرِ و حَسْبِ الْيَقِينِ.
- 7- امام علی(ع): اغضضْ عَلَى الْفَقْدِ وَالْأَلَمِ، تَرْضُ أَبْنَاءَ.
- 8- امام صادق(ع): إِنَّمَا الدُّنْيَا سَاعَةٌ، فَمَا نَضَى فَيْسَ تَجِدُ لَهُ سُورًا و لَا حِزْنَ و مَا لَمْ يَأْتِ فَيْسَ تَعْرِفُهُ، فَاصْبِرْ عَلَى تِلْكَ السَّاعَةِ لَعَلَّكَ تَجِدُ فِيهَا فَكَاكَةً قَلِيْرًا اغْتَبَطْتَ

جدول 9: نتایج تحلیل محتوای حقیقت انسان به عنوان عامل شادکامی انسان

ردیف	توانمندی هوش معنوی	کد	نمونه متون اسلامی
1	درک معنا و حقیقت خود انسان	1/م/1	امام علی(ع): هر که خود را نشناخت، از راه نجات دور افتاد و در وادی گمراهی و نادانیه قدم نهاد. ¹ (غرر: 233)
		2/م/1	امام علی(ع): کسی که موفق به خودشناسی شود، به بزرگترین پیروزی و سعادت دست یافته است. ² (غرر: 232)
2	مراقبه و تربیت نفس	1/ت/1	امام علی(ع): خدمت کردن به نفس، در نگهداشتن آن از لذتها و خوشی‌ها و پروراندن آن به دانشها و حکمتها و کوشا کردن آن در عبادتها و طاعتهاست. این هاست مایه نجات و رستگاری نفس. ³ غرر: 238
		2/ت/1	امام علی(ع): سوگند به خدا - سوگندی که در آن مشیت خدا را مستثنا می‌دانم - نفس خود را چنان ریاضت دهم که اگر گرده نانی برایش فراهم آورم، شاد گردد... ⁴ (نهج البلاغه: 419)
		3/ت/1	امام علی(ع): هر که نفس خود را به غیر نفس خود مشغول دارد، در تاریکیها سرگردان شود و در ورطه هلاکتها گرفتار آید. ⁵ (غرر: 234)
		4/ت/1	امام صادق(ع): خوش به حال کسی که در راه خدا با نفس و هوای نفسش بیکار کند و هر کس لشکر هوای نفس را شکست دهد به خشنودی و رضایت الهی رسیده است. ⁶ (مستدرک الوسائل، ج 11: 139)
		5/ت/1	امام علی(ع): خوش به حال کسی که خود را خوار انگاشت و درآمدی (عملی) پاک و نهادهی سالم و شایسته و اخلاقی نیکو یافت و زیادی مال و ثروتش را انفاق کرد و زانوش را از زیاده‌گویی نگه داشت. ⁷ (نهج البلاغه: 490)
		6/ت/1	امام علی(ع): خوشا به حال آن که درد و رنج خواهشهای نفس خود را تحمل کند و آرزوهای خود را تکذیب کند. ⁸ (غرر: 238)
		7/ت/1	امام علی(ع): خوشا به حال آن که بکوشد تا از دلستگی‌های نفس خویش رهایی جوید، پیش از آن که تنگی نفس و سختیهای سرگردانی (مرگ) به او روی آورد. ⁹ (غرر: 238)
		8/ت/1	امام علی(ع): خوشا بر کسی که از صفات پسندیده تقوای خود پیروی کند و از صفات ناپسند هوای نفسش سرپیچی کند. ¹⁰ (غرر: 269)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

- 1- امام علی (ع): من لم يعرف نفسه بخل عن سبيل النجاة و خبط في الضلال و الجهالات.
- 2- امام علی (ع): نال الفوز الاكبر من ظفر بمعرفة النفس.
- 3- امام علی (ع): خلة النفس صيانتها عن اللذات و المقتنيات، و رياضتها بالعلوم و الحكيم، و اجتهادها بالعبادات و لطاعات، و في ذلك نجاة النفس.
- 4- امام علی (ع) و ائم الله - يميناً استثنى فيها بشيئة الله - لا ارضى نفسي رياضة نهش معها الى القرص اذا قذرت عليه مطعوماً، و تفتح بالمليح مأدوماً، و لا ادعن مغلي كعين ماء نضب معيتها مستفرغة دفوعها (غثوثها). اتمتني السائمة من رعيها قبرك، و تشيع الربيعة من غشيبها قريض، و يأكل علي من زايد فيهيج؟ قرأت اذا عينه اذا اقتدى بعد السنين المتطاولة بالهيبة الهائلة و السائمة المرعية.
- 5- امام علی (ع): من شغل نفسه بغير نفسه تجر في الظلمات، و ارتبك في الهلكات.
- 6- امام صادق (ع): طوبى لمن جعله في الله نفسه و هواله و من هزم جنة هواله ظفر برضى الله تعالى.
- 7- امام علی (ع): طوبى لمن دل في نفسه، و طاب كسبه، و صلحت سريره (ميرته)، و حسنت خليفته، و اتفق الفضل من ماله، و أمسك الفضل من لسانه.
- 8- امام علی (ع): طوبى لمن كلبه هواله و كذب مناه.
- 9- امام علی (ع): طوبى لمن سعى في فكاك نفسه قبل ضبط النفس و شدة الإبلان.
- 10- امام علی (ع): طوبى لمن أطاع محمود تقواه و عصي مأنوم هواله.

د) بحث و نتیجه‌گیری

شادکامی در دنیا و آخرت، یکی از نیازها و خواسته‌های انسان است. سیستم‌های تربیتی با افزایش میزان استرس، ناامیدی و ... به دنبال بعد، استعداد و توانمندی‌هایی‌اند که با پرورش و رشد آنها بتوانند افراد شادتر و آرام‌تری را پرورش دهند. پژوهشگران هر یک از حیطه‌های وجودی انسان، پرورش بعدی را در شادکامی انسان مؤثر می‌دانند. تأکید بر پرورش هوش شناختی، هوش عاطفی، هوش اخلاقی، هوش معنوی و... از جمله استعدادهاست که متخصصان بر تقویت آنها برای تربیت انسان شادکام تأکید کرده‌اند.

در منابع اسلامی از جمله آیات و روایات، از یک توانمندی کلی انسان با عنوان معنا و توانمندی معنوی نام برده شده است که می‌تواند منشأ خیرات و موفقیت‌های انسان باشد. یافته‌های پژوهش بیانگر این مطلب است که بین توانمندی معنوی انسان و شادکامی، رابطه مثبت وجود دارد. هر چه انسان معنای حقیقی جهان را بیشتر و نیرومندتر درک کند، شادی و احساس خوشبختی بیشتری تجربه خواهد کرد. بر اساس آیات و روایات، درک و دریافت حقیقت خداوند متعال، جهان پایدار آخرت، دنیا و جهان ماده، مرگ به عنوان حقیقت گذر از این دنیای ناپایدار به جهان پایدار آخرت، دریافت حقیقت وجودی معصومین و اهل بیت(ع)، شناخت و دریافت معنای خود به عنوان انسان و دریافت معنای بلا و مصیبت این جهانی، می‌توانند مصادیقی از معناشناسی و معنویت باشند و رشد و تقویت این توانمندی‌ها می‌تواند انسان را شادکام کند و احساس رضایت را در زندگی دنیوی و اخروی او افزایش دهد.

بر اساس این یافته‌ها می‌توان نتیجه گرفت که هر چه سیستم و نظام‌های تربیتی بر تقویت قوای معنوی در کنار سایر ابعاد انسان تأکید بیشتری داشته باشند و انسان قوی‌تری در بعد معنویت تربیت کنند، انسان خوشبخت‌تر و شادکامی تربیت کرده‌اند.

پیشنهادها

با توجه به نتایج تحقیق تأثیر مثبت معناگرایی بر شادکامی انسان، پیشنهادهای ذیل برای تربیت انسان شادکام ارائه می‌شود:

- 1) انجام پژوهش‌های بیشتر در زمینه توانمندی‌های معنوی از دیدگاه دین و مکاتب فکری و روان‌شناسی توسط پژوهشگران حوزه‌های مرتبط، به ویژه متخصصان تعلیم و تربیت اسلامی؛
- 2) تبیین و تفسیر شباهتها و تفاوت‌های موجود بین توانمندی و هوش معنوی مد نظر دین و مکاتب فکری و علمی در مقام نظر و عمل؛
- 3) تأکید بر تأثیر توانمندی‌های معنوی بر خوشبختی دنیوی و اجتناب از منحصر کردن تأثیر توانمندی‌های معنوی بر سعادت و خوشبختی اخروی؛
- 4) گنجاندن تقویت توانمندی معنوی به عنوان یکی از اهداف تربیت انسان شادکام؛

فرشته میرزایی و ایراندوخت فیاض **591** ◆

- (5) توجه به معناهای اصیل، مانند صفات خداوند متعال، اهل بیت (ع) و آخرت و معاد و ... در نظامهای تربیتی و اجتناب از سطحی‌نگری در این مفاهیم و محدود کردن معناگرایی به اعمال و اذکار زبانی و فعلی؛
- (6) تبدیل اهداف تربیت معنوی به برنامه‌های عملیاتی و اقدام؛
- (7) تقویت توانمندی‌های معنوی مربیان و توجه به مؤلفه تربیت معنوی در طراحی دوره‌های تربیت مربی؛
- (8) توجه نظامهای تربیتی، به ویژه خانواده، به تقویت هوش معنوی در کنار تقویت سایر استعدادها و توانمندی‌های متربی.

منابع

- قرآن کریم.
- ابراهیم‌زاده، عیسی (1383). *فلسفه تربیت*. تهران: پیام نور.
- ابن ابی‌الحدید، عبدالحمید (1404 ق). *شرح نهج البلاغه لابن ابی‌الحدید*، ج 20. قم: مکتبه آیه الله المرعشی النجفی.
- ابن بابویه (صدوق)، محمد بن علی (1376). *الأمالی*. تهران: کتابچی.
- ابن بابویه، محمد بن علی (1362). *الخصال*. قم: جامعه مدرسین.
- ابن بابویه، محمد بن علی (1406 ق). *ثواب الأعمال و عقاب الأعمال*. قم: دار الشریف الرضی.
- ابن بابویه، محمد بن علی (1403 ق). *معانی الأخبار*. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- ابن بابویه، محمد بن علی (1413 ق). *من لا یحضره الفقیه*. قم: انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ابن حیون، نعمان بن محمد مغربی (1385 ق). *دعائم الإسلام*. قم: آل‌البیته.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (1363 ق). *تحف العقول*. قم: جامعه مدرسین.
- اربلی، علی بن عیسی (1381 ق). *کشف الغمه فی معرفه مفید الأئمه*، ج 1. تبریز: بنی‌هاشمی.
- امینی جاوید، لیل (1392). *تأثیر ارتقای هوش معنوی بر افسردگی و شادکامی دانش‌آموزان دختر سال اول متوسطه شهر کرمانشاه در سال تحصیلی 92-1391*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه الزهراء.
- بحرانی، سیدهاشم (1416 ق). *البرهان فی تفسیر القرآن*. تهران: بنیاد بعثت.
- برقی، احمد بن محمد بن خالد (1371 ق). *المحاسن*. قم: دارالکتب الإسلامیه.
- پاینده، ابوالقاسم (1382). *نهج الفصاحه*. تهران: دنیای دانش.
- پژوهشگاه حوزه و دانشگاه (1393). *فلسفه تعلیم و تربیت*، ج 1. تهران: سمت.
- پسندیده، عباس (1397). *الکوی اسلامی شادکامی با رویکرد روان‌شناسی مثبت‌گرا*. قم: دارالحدیث.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (1366). *تصنیف غرر الحکم و درر الکلم*. قم: دفتر تبلیغات.
- حر عاملی، محمد بن حسن (1409 ق). *وسائل الشیعه*. قم: آل‌البیته.
- حیدری، اعظم؛ مریم کوروش‌نیا و سیده مریم حسینی (1394). «*رابطه بین هوش معنوی و شادکامی به واسطه بهزیستی روان‌شناختی*». *روشها و مدل‌های روان‌شناختی*، سال ششم، ش 21.
- دارستانی فراهانی، هانیه (1393). *اثربخشی آموزش هوش معنوی بر افزایش امید و شادکامی در سالمندان*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. روان‌شناسی عمومی. تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.
- دهداری، طاهره؛ رسول یاراحمدی، محمدحسین تقدیسی، ریحانه دانشور و جمال احمدپور (1392). «*ارتباط بین داشتن معنا در زندگی با وضعیت استرس، اضطراب و افسردگی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی ایران*». *آموزش بهداشت و ارتقای سلامت*، سال اول، ش 3.
- دلمی، حسن بن محمد (1412 ق). *إرشاد القلوب إلى الصواب*. قم: الشریف الرضی.
- دلمی، حسن بن محمد (1408 ق). *أعلام الدین فی صفات المؤمنین*. قم: آل‌البیته.
- ریو، جان مارشال (1393). *انگیزش و هیجان*. ترجمه یحیی سیدمحمدی. تهران: ویرایش.

فرشته میرزایی و ایراندوخت فیاض ♦ 593

- ساعی، مسعود (1394). «بررسی رابطه بین هوش معنوی و هیجان در دانشجویان دانشگاه پیام نور نطنز». ویژه‌نامه چهارمین همایش ملی مدیریت و کارآفرینی. خوانسار: دانشگاه پیام نور، ش 17-16: 132-123.
- سلیمانی، اسماعیل؛ محمود نجفی، سجاد بشرپور و علی شیخ‌الاسلامی (1394). «اثربخشی هوش معنوی بر کیفیت زندگی و شادکامی دانشجویان تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی». فرهنگ در دانشگاه اسلامی، سال پنجم، ش 17: 537-558.
- شامی عاملی، محمود (بی‌تا). *المجربات النبویه فی الطب الروحانی*. بیروت: دارالبلاغه.
- شریف رضی، محمد بن حسین (1406 ق.). *خصائص الأئمه علیهم السلام (خصائص أمير المؤمنين علیه السلام)*. مشهد: آستان قدس رضوی.
- شریف رضی، محمد بن حسین (1414 ق.). *نهج البلاغه (للمصباحی صالح)*. قم: هجرت.
- شعیری، محمد بن محمد (بی‌تا). *جامع الأخبار*. نجف: مطبعه حیدریه.
- طبرسی، علی بن حسن (1344). *مشکاه الأنوار فی غرر الأخبار*. نجف: المکتبه الحیدریه.
- عقدا، مهناز (1397). «بررسی رابطه هوش معنوی با مسئولیت‌پذیری و شادکامی دانش‌آموزان مقطع متوسطه». *تعلیم و تربیت*، ش 142: 141-129.
- کراجکی، محمد بن علی (1410 ق.). *کنز الفوائد*. قم: دارالذخائر.
- کلینی، محمد بن یعقوب (1407 ق.). *الکافی*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مجلسی، محمدباقر (1403 ق.). *بحار الأنوار*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- محمدی ری‌شهری، محمد و همکاران (1386). *حکمت نامه پیامبر اعظم (ص)*. قم: دارالحدیث.
- مشکات، محمد (1388). «اهمیت التفات به وجود در معناداری زندگی». *اندیشه نوین دینی*، ش 5 (61): 181-161.
- مطهری، مرتضی (1361). *پیرامون انقلاب اسلامی*. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه.
- مفید، محمد بن محمد (1413 ق.). *الأمالی*. قم: کنگره شیخ مفید.
- نقیب‌زاده، سید عبدالحسین (1395). *نگاهی به نگرشهای فلسفی سده بیستم*. تهران: طهوری.
- نقیب‌زاده، میر عبدالحسین (1394). *نگاهی به فلسفه آموزش و پرورش*. تهران: طهوری.
- نوری، حسین بن محمدتقی (1408 ق.). *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*. قم: آل‌البيت.
- وست، ویلیام (1383). *روان‌درمانی و معنویت*. ترجمه شهریار شهیدی و سلطانعلی شیرافکن. تهران: رشد.
- یعقوبی، ابوالقاسم (1389). «بررسی رابطه هوش معنوی با میزان شادکامی دانشجویان بوعلی همدان». *پژوهش در نظامهای آموزشی*، دوره چهارم، ش 9: 95-85.
- The Holly Quran.
- Abidi, Syed ALI & Muhammad Tariq Majeed (2019). “Happiness and Spirituality: An Empirical Analysis using Divine Perspectives in Pakistan”. *mpirical Economic Review*, Vol. 2, No. 1 (Summer): 15-117.
- Amini Javid, Leila (2013). *The effect of promoting spiritual intelligence on depression and happiness of female first year high school students in Kermanshah in the academic year 2012-2013*. Master Thesis. Tehran: Al-Zahra University.
- Aqda, Mahnaz (2018). “Investigating the Relationship between Spiritual Intelligence and Responsibility and Happiness of High School Students”. *Quarterly Journal of Education*, No. 142: 129-141.

- Assarniya, Ali Akbar; Majid Zargham Hajebi & Nader Monirpoor (2019). **"The Effectiveness of Multidimensional Spiritual Education on Happiness and Responsibility of Male Students"**. *Iranian journal of educational Sociology*, Vol. 2, No 1: 126-133.
- Bahrani, Seyyed Hashem (1416 AH). **Al-Burhan Fi Tafsir Al-Quran**. Tehran: Be'sat Foundation.
- Bardo, A.R. (2017). **"A life course model for a domains-of-life approach to happiness: Evidence from the United States"**. *Advances in Life Course Research*, 33: 11-22.
- Barqi, Ahmad ibn Muhammad ibn Khaled (1371 AH). **Al-Mahasen**. Qom: Dar Al-Ketab Al-Islamiyeh.
- Darestani Farahani, Haniyeh (2014). **The effectiveness of spiritual intelligence training on increasing hope and happiness in the elderly**. Master Thesis, General Psychology. Tehran: Allameh Tabatabaei University.
- Daylami, Hassan Ibn Muhammad (1408 AH). **Ershad Al-Golob Ela Alsavab**. Qom: Al Al-Bayt Foundation, peace be upon them.
- Dehdari, Tahereh; Rasool Yar Ahmadi, Mohammad Hussain Taqdisi, Reyhaneh Daneshvar & Jamal Ahmadvpour (2013). **"The relationship between having meaning in life with stress, anxiety and depression of students of Iran University of Medical Sciences"**. *Health Education and Health Promotion*, First Year, No. 3.
- Deylami, Hassan Ibn Muhammad (1412 AH). **A'lam Al-Din Fi Sefat Al-Mo'menin**. Qom: Al-Sharif Al-Radhi.
- Easterlin, R.A. (1974). **"Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz"**. In: P.A. David & M.W. Reder (Ed.). *Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence* (89-125). New York: Academic Press.
- Ebrahimzadeh, Isa (2004). **Philosophy of education**. Tehran: Payame Noor Publications.
- Erbali, Ali Ibn Isa (1381 AH). **Kashf Al-Ghommah**. Tabriz: Bani Hashemi.
- Fidrmuc, Jan & Çiğdem Börke Tunali (2015). **"Happiness and Religion"**. *CESifo Working Paper*, No. 5437. https://www.researchgate.net/publication/280599229_Happiness_and_Religion.
- Field and University Research Institute (2014). **Philosophy of Education**, Vol. 1. Tehran: Samat Publications.
- Findler L.; A.K. Jacoby & L. Gabis (2016). **"Subjective happiness among mothers of children with disabilities: The role of stress, attachment, guilt and social support"**. *Research in Developmental Disabilities*, 55: 44-54.
- Heydari, A'zam; Maryam Koroshnia & Seyedeh Maryam Hosseini (2015). **"The relationship between spiritual intelligence and happiness through psychological well-being"**. *Psychological methods and models*, sixth year, No 21.
- Hills, P. & M. Argyle (2001). **"Emotional stability as a major dimension of happiness"**. *Personality and Individual Differences*, 31(8): 1357-1364.
- Horre Ameli, Muhammad Ibn Hassan (1409 AH). **Vasa'el Alshieh**. Qom: Al-AlBeiyt Foundation, peace be upon them

- Ibn Abi Al-Hadid, Abdul Al-Hamid (1404 AH). **Explanation of the approach to rhetoric by Ibn Abi Al-Hadid, vol. 20.** Qom: Library of Ayatollah Al-Marashi Al-Najafi.
- Ibn Babavayh (Sadugh), Muhammad ibn Ali (1997). **Al-Amali.** Tehran: Ketabchi Publications.
- Ibn Babavayh, Muhammad ibn Ali (1403 AH). **The meanings of the news.** Qom: Islamic Publications.
- Ibn Babavayh, Muhammad ibn Ali (1406 AH). **The reward of deeds and the punishment of deeds.** Qom: Dar Al-Sharif Al-Razi.
- Ibn Babavayh, Muhammad ibn Ali (1413 AH). **Man La Yahzoroho Al-Faghih.** Qom: Islamic Publications.
- Ibn Babavayh, Muhammad ibn Ali (1983). **Al-Khesal.** Qom: Teachers Association.
- Ibn Hayyun, Nu'man ibn Muhammad al-Maghrebi (1385 AH). **Duaim al-Islam.** Qom: institution of Al Al-Bayt.
- Ibn Sho'beh Harrani, Hassan Ibn Ali (1363 AH). **Tohaf Al-Oghol.** Qom: Teachers Association.
- Kanazawa, Satoshi (2014). "Why is intelligence associated with stability of happiness?". *British Journal of Psychology*, Vol. 105, Issue 3, August: 316-337. <https://doi.org/10.1111/bjop.12039>
- Kerajaki, Mohammad ibn Ali (1410 AH). **Kanz al-Fawaid.** Qom: Dar Al-Zakhaer.
- Koleini, Mohammad Ibn Ya`qob (1407 AH). **Al-Kafi.** Tehran: Dar Al-Kotob Al-Eslamiyeh.
- Majlesi, Mohammad Baqer (1403 AH). **Behar Al-Anvar.** Beirut: Dar Al-Ehya Al-Arabi.
- Maltby, J.; C.A. Lewis & L. Day (1999). "Religious orientation and psychological well-being: The role of the frequency of personal prayer". *British Journal of Health Psychology*, 4(Part 4): 363-378.
- Meshkat, Mohammad (2009). "The importance of paying attention to existence in the meaning of life". *Journal of Modern Religious Thought*, 5(61): 161-181.
- Migheli, Matteo (2009). **Religiosity and happiness: an ever-winning couple? An answer from India.** UNIVERSITA 'DEL PIEMONTE ORIENTAL "Amedeo Avogadro" ALESSANDRIA, Online periodical "POLIS Working Papers" - Record n. 591 of 12/05/2006 - Alessandria Tribuna.
- Miu-Chi Lun, Vivian & Michael Harris Bond (2013). "Examining the Relation of Religion and Spirituality to Subjective Well-Being Across National Cultures". *Psychology of Religion and Spirituality*, Vol. 5, No. 4: 304-315.
- Mofid, Mohammad Ibn Muhammad (1413 AH). **Al-Amali.** Qom: Sheikh Mofid Congress.
- Mohammadi Rey Shahri, M. & et al. (1386). **Wisdom Letter of the Great Prophet (PBUH).** Qom: Dar Al-Hadith.
- Mookerjee R. & K. Beron (2005). "Gender, religion and happiness". *J. Socio Econ.*, 34: 674-85.
- Motahhari, Morteza (1982). **About the Islamic Revolution.** Qom: Seminary Teachers Association Publications.
- Naqibzadeh, Mir Abdol Hossein (2015). **A look at the philosophy of education.** Tehran: Tahoori Library.

- Naqibzadeh, Seyed Abdul Hussein (2016). **A look at the philosophical attitudes of the twentieth century**. Tehran: Tahoori Publishing.
- Nori, Hosein Ibn Muhammad Taqi (1408 AH). **Mostadrak al-Vasael va Mostanbat al-Masael**. Qom: Al Al-Beyt Foundation, peace be upon them.
- Pasandideh, Abbas (2018). **The Islamic Model of Happiness with a Positive Psychological Approach**. Qom: Dar al-Hadith Publishing Organization.
- Payende, Abu al-Qasem (2013). **Approach to eloquence**. Tehran: World of Knowledge.
- Pollner, M. (1989). **“Divine relations, social relations, and well-being”**. *Journal of Health and Social Behavior*, 30(1): 92-104.
- Rio, John Marshall (2014). **Motivation and excitement**. translated by Yahya Seyed Mohammadi. Tehran: Editing Publishing.
- Ross L; W. McSherry, T. Giske & R. Van Leeuwen (2018). **“Nursing and midwifery students' perceptions of spirituality, spiritual care, and spiritual care competency: A prospective, longitudinal, correlational European study”**. *Nurse Education Today*. 67: 64-71.
- Saei, Massoud (2015). **“Study of the relationship between spiritual intelligence and emotion in students of Payame Noor University of Natanz”**. *Special Issue of the 4th National Conference on Management and Entrepreneurship*. Payame Noor University, Khansar Center, 16-17: 123-132.
- Shami Ameli, Mahmoud (No Date). **Al-Mojarrabat Al-Nabaviyyeh Fi Al-Teb Al-Rohaniyeh**. Beirut: Dar Al-Balagheh.
- Sharif al-Razi, Muhammad Ibn Hosein (1406 AH). **Khasaes Al-Aemmeh (peace be upon him)**. Mashhad: Astan Qhods Razavi.
- Sharif al-Razi, Muhammad Ibn Hosein (1414 AH). **Nahjolbalagheh**. Qom: Hijrat.
- Shoeyri, Muhammad Ibn Muhammad (No Date). **Jameo Al-Akhbar**. Najaf: Heidariyeh Publications.
- Soleimani, Ismail; Mahmoud Najafi, Sajjad Basharpour & Ali Shaykh al-Islami (2015). **“The effectiveness of spiritual intelligence on the quality of life and happiness of students under the auspices of the Imam Khomeini Relief Committee”**. *Culture in Islamic University*, Fifth Year, No. 17: 537-558.
- Tabarsi, Ali Ibn Hossein (1965). **Meshkat Al-Al-Anvar Fi Ghorar Al-Anvar**. Najaf: Al-Haydari Library.
- Tamimi Amedi, Abd Al-Wahed Ibn Muhammad (1987). **Tasnif of Ghorar al-Hekam and Dorar al-Kalem**. Qom: Advertising Office.
- West, William (2004). **Psychotherapy and Spirituality**. translated by Shahriar Shahidi and Sultan Ali Shirafkan. Tehran: Roshd.
- Yaghobi, Abolghasem (2010). **“Study of the relationship between spiritual intelligence and the level of happiness of students of Boali Hamedan”**. *Research in Educational Systems*, Vol. 4, No 9: 85-95.

